

Озод Мўъмин Хўжа

ҚАЛБ МЎЪЖИЗАЛАРИ

(фалсафий рисола)

Тошкент
«Академнашр»
2022

УЎҚ: 1:82

КБК: 83.3

X 98

Озод Мўъмин Хўжа

Қалб мўъжизалари [Матн] / Озод Мўъмин Хўжа. — Тошкент: Akadempnashr, 2022. — 64 б.

ISBN 978-9943-7575-9-2

УЎҚ: 1:82

КБК: 83.3

Шайх Абдулазиз Мансур таҳрири остида

Инсон қалби — сирлар уммони. Одамзод коинотнинг кўплаб сирларини кашф қилди-ю, инсон қалбини тадқиқ қилишни ҳали охирига етказгани йўқ. Бу борадаги изланишлар бир дақиқа ҳам тўхтамаган. Кўлингиздаги китоб ҳам ана шундай изланишлардан биридир. Сизга мароқли мутолаа тилаймиз.

ISBN 978-9943-7575-9-2

© Озод Мўъмин ХўЖА

«Қалб мўъжизалари»

© «Akadempnashr», 2022

Орифнинг қалбидек кенг ва катта бўлган бошқа нарса йўқ. Ер ва осмон орифнинг қалбига нисбатан бир нуқта кабидир. Оллоҳ: «Ер ва осмонга сизмадим, бироқ мўмин банданинг қалбига сиздим», — деб айтган.

Ҳазрат Баҳоуддин НАҚШБАНД
(Сайфиддин Сайфуллоҳ, «Буюклар ҳалқаси»)

ҚАЛБНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАҲЛИЛИ

Бу дунёда кимга қийин?

Агар кимдир каминадан шу ҳақда сўраб қолса, албатта: «Қаламкашга қийин!» — деб айтган бўлар эдим.

Хўш, нима учун?

Чунки қаламкаш, аввало, тўғри гапларни ёзиши керак. Тўғри гапларни ёзиш осонми дейсиз? Тўғри сўз туққанингга ёқмайди деб бежиз айтишмаган. Қолаверса, қаламкашнинг ўзи ҳаётда ёзганига мос бўлиши лозим. Бу ҳам мушкулдан-мушкул бир иш.

Бу гапларни нима учун айтяпман?

Шунинг учунки, агар қалб ҳақида бошқа бир киши шу китобни битганида, бунчалар самимий чиқмаслиги мумкин эди. Озод Мўъмин Хўжа қалб таҳлили баҳонасида инсон тийнатидаги фазилатлар билан бирга талай иллатларни ҳам кўрсатиб ўтган. Инсон сифатида унинг бунга тўла ҳаққи бор. Бунга у кишини яқиндан билганим учун айтяпман.

Озод Мўъмин Хўжа мамлакатимизнинг маърифатли оилаларидан бирида вояга етган, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон санъат арбоби Пўлат Мўминнинг ўгли.

Қалб — инсоннинг энг катта бойлиги. Тилимизда у «юрак», «дил», «кўнгил», «қалб» сўзлари билан ифодаланади.

Тасаввуф адабиётида кўнгил — бош масала. Чунки сўфийлар, асосан, кўнгил тарбияси билан шуғулланади-да. Эҳ-ҳе, биргина Алишер Навоий ижодида кўнгил билан боғлиқ қанчадан-қанча талқину тарғиб мавжуд. Биргина «Хайрат ул-аброр» достонининг ўзида «кўнгул» сўзи 71 марта ишлатилади.

Шоир «кўнгул»нинг «юрак» калимаси билан бир эканини ҳам айтади:

*Буки кўнгул дерсен, эрур бу юрак,
Исм кўнгул бирла анга муштарак.*

Навоий кўнгилни юксак даражаларга кўтариб таърифлайди. Ўзи фалсафада бутун борлиққа «олами кубро», яъни «макроолам», инсонга эса «олами суғро», яъни «микроолам» деб қаралади. Бироқ сўфийлар тескарисини айтишади — кўнгилни «олами кубро» дейишади. Чунки агар кўнгил олий даражада тарбияланса, покланса, унда бутун борлиқ ҳам, Тангри таоло ҳам акс этади-да:

*Кўнгул эрур булбули бўстони роз,
Қудс ҳаримида бўлуб жилвасоз.*

*Ройиҳаи жаннати аъло ҳам ул,
Партави мисбоҳи тажалло ҳам ул.*

*Солик ани «арши муалло» деди,
Сўфий ани «олами кубро» деди.*

Давомида шоир кўнгилни Маккатуллодаги Қаъбага қиёслайди, ҳатто уни Қаъбадан ҳам устун қўяди, чунки Қаъба одамларга зиёратгоҳ бўлса, кўнгил Аллоҳ таолога жилвагоҳ ҳисобланади:

*Айни назоҳатда бу аъзам жаҳон,
Борча жаҳон аҳли кўзидин ниҳон,*

*Қаъбаки оламнинг ўлуб қибласи,
Қадри йўқ андоқки, кўнгул Қаъбаси*

*Қим, бу халойиққа эрур саждагоҳ,
Ул бири Холиққа эрур жилвагоҳ.*

Бизда «юрак», «дил», «қалб», «кўнгил» сўзлари — ўзаро маънодош, яъни синоним. Булардан «юрак» ва «кўнгил» туркийча, яъни асл ўзбекча, «дил» — аслан тожикча, «қалб» эса бизга араб тилидан кириб келган. Бироқ тилимизда буларнинг бари ишлатилади. Ҳар бирининг ўз ўрни, таровати, жозибаси, вазифаси бор. Шунинг учун уларни хоҳлаганча бир-бирининг ўрнига қўйиб ишлатиб кетаверишнинг иложи йўқ. Масалан, «юрагим оғриди» ифодаси инсоннинг тиббий, яъни жисмоний, «дилим оғриди» эса руҳий ҳолатини акс эттиради. Ёки «кўнглимга тегди»ни «қалбимга тегди» деб бўлмайди ва ҳоказо.

Кўлингиздаги илмий-оммабоп рисоласида Озод Мўъмин Хўжа янгича йўл тутган: қалб фалсафасини очиб беришга бел боғлаган. Бунда ҳам диний, ҳам дунёвий билимларга суянган. Шу тариқа ўзига хос замонавий талқин юзага келган.

Мавзунинг қамровини асар мундарижасидан ҳам билиб олса бўлади: «Инсон қалби нима?», «Қалб хусусиятлари», «Қалб дарвозаси», «Қалб кучи», «Қалб кўзи», «Қалбдаги файз», «Қалб иродаси», «Қалб софлигига эришиш усуллари», «Қал-

бингга қулоқ сол!»нинг маъноси нима?», «Қалб ва инсоннинг ташқи кўриниши», «Қалб ва умр мазмуни», «Қалб ва инсон ёши», «Қалб ва севги», «Қалб ва касб», «Қалб ва яқинларга меҳр», «Қалб ва жамиятга муносабат», «Қалб ва оилавий муносабатлар», «Қалб ва олам», «Қалб ва фарзанд тарбияси», «Қалб ва душман ҳужумидан сақланиш», «Қалб ва товламачи, фирибгарлар билан мулоқот», «Қалб ва соғлиқ», «Қалб ва мақсадларга эришиш», «Қалб ва пул», «Қалб ва дуолар ижобати», «Қалб ва шукр-ношукурлик», «Қалб ва буюклик», «Қалб ва охират», «Қалб ва жон бериш», «Хотима».

Хуллас, олимнинг инсон ҳаётини қалб ракурси орқали кўришга ҳаракат қилгани сезилиб турибди. Тўғри йўл тутилган. Бу китобдан айрим парчалар «Нақшбандия» журналида ҳам чоп этилган, ўқувчиларимиз яхши қабул қилган эди.

Фаслларнинг ҳажман ихчам экани ҳам яхши. Бу ўқувчини чарчатмайди, зериктирмайди.

Умид қиламизки, Сиз бу китобчани қизиқиш билан ўқиб чиқасиз. Ўқидингизми, демак, нимадир юқади. Энг муҳими шу.

Муборак бўлсин!

Ўқиганга ҳам, ёзганга ҳам.

Султонмурод ОЛИМ,

филология фанлари номзоди,

«Нақшбандия» журнали бош муҳаррири,

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

ИНСОН ҚАЛБИ НИМА?

Инсон танасининг ҳаётини мия, юрак, қон томирлар мажмуаси, ўпка, жигар, ўт пуфаги, буйрак каби аъзолар таъминлайди. Лекин унда жисмоний бўлмаган, руҳий бир аъзо ҳам бор. У қалб деб аталади. Баъзида дил ёки кўнгил ҳам дейишадди уни. Қалб инсон туғилган чоғидаёқ ишлай бошлайди. Болалик пайтида у илоҳий файзга тўла бўлади. Улғайиш мобайнида нотўғри тарбия ёки бошқа салбий ташқи таъсирлар натижасида бу файз бой берилиши мумкин. Ёки, аксинча, қалб янада кўпроқ нурга тўлиб боради. Қалбнинг ҳажмини юрак ёки мия ҳажми каби ўлчаб бўлмайди. Қалб жуда катта ёхуд кичик бир нуктадек бўлиши мумкин. Одамзоднинг кўзи ўзгаларнинг қалбини кўролмайди. Негаки инсон то тирик экан, унга имкон берилади, айблари ошкор қилинмайди. Бу дунё инсон учун синов майдонидир. Инсон ана шу имтиҳондан шараф билан ўтиши ва қалбини чиркинликлардан тозалаб, гўзал ҳис-туйғуларга тўлдириб бориши шарт.

ҚАЛБ ХУСУСИЯТЛАРИ

Инсондаги ҳар бир аъзо, жисмоний ёки руҳий бўлишидан қатъи назар, ўз хусусиятларига эга. Қалб ҳам бундан мустасно эмас. Бу хусусиятларни ўрганиш қалбни ўрганишнинг дебочасидир. Зеро, тушуниб қилинган амал тушунмай қилинганидан бир неча баробар устун туради. Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида асар ёзиш жараёнида қуйидаги таснифни амалга оширдим. Уларни ўқиб, таҳлил қилинг, балки, нимадир қўшарсиз, балки, ниманидир олиб ташларсиз. Мақсадим — одамларни ўз қалбини тадқиқ этишга ундаш.

1-хусусият. Инсонда қалб битта бўлади. Қўпқалблилик одамга хос эмас.

2-хусусият. Ҳар бир инсон ўз қалбининг эгаси ва ҳокимидир. Бошқалар унинг қалбига дахл қилишолмайди.

3-хусусият. Инсоннинг қалби ҳаёти дунёда қилган амаллари орқали ё эзгуликка, ё иллатга тўлиб боради, бу жараён инсоннинг сўнги нафасига қадар тўхтовсиз давом этади.

4-хусусият. Қалб ўзига маслақдош қалбни ҳис этади, унга интилади, уни ўзига тортади, бу ҳолат инсонларнинг дўстлашишига ёки бир-бирларига кўнгил қўйишига сабабчи бўлади.

5-хусусият. Қалб 4-хусусият асосида бошқа қалбга у ёки бу даражада таъсир кўрсатиб, уни ўзгартира олади.

6-хусусият. Ҳар бир қалбда ташқи тазйиққа қарши ҳимоя кучи бор. У ўз тушунчаларига мос келмайдиган фикрларни қабул қилмайди. Аммо бу ҳимоя кучи ҳаммада ҳар хил. Билими паст, содда, ҳаёт ва жамият ҳақидаги тушунчалари қатъий бўлмаган шахсларда бундай куч етарли бўлмайди. Натижада улар алданиб, нотўғри йўлларга кириб қолишлари мумкин.

7-хусусият. Ҳар бир қалбда доимий ҳаракат қилишга интилувчи куч бор. Бу куч икки хил: раҳмоний ва шайтоний. Раҳмоний куч яхши амалларга ундайди, шайтоний қабих ишларга

етаклайди. Яратганга қалбини очганлар раҳмоний кучга, иблиснинг йўриғига юрган, нафсини жиловлай олмаганлар эса шайтоний кучга эга бўладилар.

8-хусусият. Ҳар бир қалб руҳий олам билан узвий боғланган. Бу олам қалбнинг ҳолатидан тўлиқ хабардор бўлади.

9-хусусият. Инсон вафот этганида қалб ўлмайди, балки инсоннинг тириклик чоғида қилган гуноҳлари учун азобланувчи ёки савоб ишлари натижасида яйраб-яшновчи руҳи билан бирлашади.

10-хусусият. Қалб нотўғри тарбия ва номақбул шароит натижасида шайтоний ҳислар билан тўлган бўлса, уни тозалашга ҳаракат қилиш талаб этилади.

11-хусусият. Инсоннинг қалби қанча тоза ва пок бўлса, у Яратганга шунча яқинлашади ва Унинг паноҳида бўлади. Нопок, зулмга, ғаламисликка мойил қалб эгалари Яратгандан шунча узоқлашадилар ва турли кулфатларга йўлиқаврадилар.

12-хусусият. Инсон қалби жуда кенг. У атрофдаги одамларга қанча кўп яхшилик қилса, Мавло бу қалбга Ўзининг илоҳий барака нурларини, эзгу мақсадларга етиштирувчи қувватларини шунча кўп жойлайди. Муштумдек туюлувчи дил қаърига буларнинг барчаси сиғиши мумкинлигини айримлар тасаввур ҳам қилолмайдилар.

13-хусусият. Агар инсон ҳеч кимга яхшилик қилмаса, барчага фақат ёмонликни раво кўраверса, қалби қорайиб, кичиклашиб кетади. Яратган Зот бундай қалбдан Ўзининг ҳар қандай нурини тортиб олади. Унга илоҳий қувват бермайди. Натижада қалб ҳеч нарса сиғмайдиган қора нуқтадек бўлиб қолади.

14-хусусият. Парвардигор инсонни унинг қалби орқали бошқаради ва эзгу ишларга ундайди. Агар қалб эгаси Уни танимаса, Ундан қўрқмаса, бу қалбни шайтон ихтиёрига бериб қўяди.

15-хусусият. Инсоннинг қалбидан кечаётган жамики ўй-хаёлларни Яратган ва фаришталар билиб туради. Инсон ният-

ларини, ўй-фикрларини атрофдаги одамлардан беркитса-да, Мавлодан яшира олмайди.

16-хусусият. Инсоннинг қалби танага бўйсунмайди, аксинча, тана қалбга бўйсунди. Тоза қалб танани яхши йўлларга бошлайди. Нафс қули бўлган қалб танани ҳалокатга учратади.

17-хусусият. Инсоннинг қалбига хавф-хатардан огоҳ бўлиш хислати берилган. Лекин ушбу хислатнинг даражаси ҳаммада ҳар хил. Тоза қалб кўпроқ ва аниқ огоҳлантириш олади.

18-хусусият. Инсоннинг қалби тўғри ахборот олиш манбаидир. Ақл ундан савол сўраши ва тўғри жавоб олиши мумкин. Аммо бу имконият ҳаммага берилмаган. Тўғри жавоб олиш учун қалб пок ва мусаффо бўлиши даркор.

19-хусусият. Бир-бирига яқин қалблар орасида руҳий алоқа пайдо бўлади. Бу одамлар ўз қалбларининг чақириқларига биноан ўзлари билмаган ҳолда учрашиб, танишадилар, яқин кишиларга айланадилар. Бундай учрашув бахтли тасодиф эмас, балки қалб туфайлидир.

20-хусусият. Инсон ўз қалбини бошқа кимсаларга беролмайди. Энг яқин кишиларига ҳам тақдим этолмайди.

21-хусусият. Содда инсонни ёлғон гаплар билан нотўғри, ҳалокатли йўлга солган айёр кимсанинг қалбига илоҳий нурлар юборилмайди. Унинг ўзи турли фалокатларга ва азоб-уқубатларга дучор бўлади.

22-хусусият. Бирор инсоннинг қалбига етказилган озор жавобсиз қолмайди. Яратган олий адолати асосида томонларга жазо ёки ёрдам беради.

23-хусусият. Ҳар бир инсоннинг қалби доимий кузатувда бўлади. Қалбига фақат шайтонни киритган кимсаларнинг боши турли бахтсиз ҳодисалар ва касалликлардан чиқмайди, бу уларга бериладиган жазонинг бошланиши, холос.

24-хусусият. Соф қалбга ёғилиб турадиган илоҳий нурлар инсоннинг танасига ва қиёфасига ҳам таъсир кўрсатади. Шу-

нингдек, қалбдаги фэйзсизлик ҳам ташқи кўринишда намоён бўлади.

25-хусусият. Инсон қалбининг ҳам аураси, яъни электромагнит тўлқинли майдони бор. Бу майдоннинг катталиги ҳаммада ҳар хил. Соф қалбларнинг аураси жуда кенг бўлади. Қора нуқтага айланган қалбларда эса аура деярли бўлмайди.

26-хусусият. Катта аурали қалб майдонига кирган бошқа қалблар ундан баҳра оладилар, уларда қалблараро рухий мулоқот юзага келади.

27-хусусият. Аурасиз қалблар бошқа қалбларни ўзига торта олмайди. Аксинча, ундан барча қочишга ҳаракат қилади. Шайтон унинг атрофига фақатгина ўзига ўхшаш қалблиларни етаклаб келади.

28-хусусият. Инсон қалби сайқал берилмаган олмосга монанд. Унга ишлов берувчиларнинг асосийлари ота-она, яқин қарин-дошлар, кўни-кўшни, устозлар ва дўст-биродарлардир. Олмосга ношудлик билан сайқал берилса, у яхши жилоланмайди. Шунинг учун ёш қалбни жуда эҳтиёт бўлиб шакллантириш лозим.

29-хусусият. Инсон қалбининг қандай шаклланиши унинг келажагига таъсир кўрсатади. Билимли, соф қалб эгалари ишда ҳам, ҳаётда ҳам катта ютуқларга эришадилар. Қалби қора инсонлар эса бундай муваффақиятлардан маҳрум бўладилар, қандайдир ютуқларга эришсалар ҳам, бу узоқ давом этмайди.

30-хусусият. Соф қалб эгалари ҳаётда ҳам, касб танлашда ҳам адашмайдилар, чунки бу дунёга нега келганларини ва вазифалари нимадан иборатлигини аниқ биладилар.

31-хусусият. Қора қалб эгалари соф қалб сохибларига ҳамisha ҳасад билан қарашади, ўзларига ўхшамаганлари учун уларни ёмон кўришади. Шунинг учун соф қалб эгалари бундайлардан иложи борича узоқда юришлари шарт.

32-хусусият. Инсон ўз қалбини мунтазам равишда тарбиялаб бормаса, у кенгайишдан, атрофдаги бошқа қалбларга ижобий таъсир кўрсатишдан тўхтайдиган ва аста-секин кичрая бошлайди. Шунинг учун қалбни тарбиялашни ҳеч қачон тўхтатмаслик керак.

ҚАЛБ ДАРВОЗАСИ

Юқорида биз қалбни инсоннинг руҳий аъзоси дедик ва янглишганимиз йўқ. Шунингдек, қалбни даргоҳ дейишимиз мумкин. Чунки инсон қалбида унинг ўзгалардан яширин ажабтовур ўз олами бўлади. Одам ана шу оламини бошқаларга маълум қилмоқчи бўлса, албатта, қалбининг дарвозасини очади ва ўз дунёсини намойиш қилади.

Энди бир жиҳат тўғрисида фикр юритайлик, яъни қалб дарвозасининг дарвозабони борми ва у ким? Ана шу дарвозабон қай йўсинда вужуд эгасига бўйсунди?

Бу саволга жавоб битта: дарвозабон вужуд эгасининг ақлига боғланган.

Ақл — бу онгдаги билимлар тўплами ва мантиқий фикр юритиш имкониятига эга бўлган, талаб қилинган ҳар қандай пайтда қарор чиқарувчи ва вужудга буйруқ берувчи руҳий аъзодир.

У йиллар давомида олинанидан билим, ахборот, эгалланганидан ҳаётнинг тажриба ва ота-онадан ўтган ирсий хусусиятлар асосида шаклланади. Шу жараёнда ақл мантиқий фикр юритишга, воқеа-ҳодисаларни таҳлил қилишга, турли ахборотларни таққослашга ўрганади. Чунки, янги инсон билан танишганда унга аниқ баҳо бериш сифати пайдо бўлади. Ақл ана шу баҳо асосида мазкур одамга қалб дарвозасини очиши ёки тақа-тақ беркитиб олиши мумкин.

Ушбу мулоҳазалар ақл қалб дарвозабонидир деган хулосани беради.

ҚАЛБ КУЧИ

Ҳа, кучли ва кучсиз қалблар мавжуд. Ҳўш, қандай инсонда қалб кучли бўлади? Ёки, аксинча, қанақа одамда у кучсиз? Шу саволларга жавоб излайлик.

Қалбнинг кучи инсоннинг ташқи шароит ва тазйиқларга бўйсунуш ёки бўйсунмаслик даражасини билдиради.

Бу асло ўжарлик эмас. Ўжарлик ақл ва мантиққа асосланмаган, шахсий фикрининг хато ёки тўғри эканлигидан қатъи назар, ўзиникини маъқуллаб туриб олишдир.

Қалб кучининг даражаси кўп жиҳатларга боғлиқ. Фикримча, улар қуйидагилардир:

- 1) Унинг қаъридаги илоҳий файз интенсивлиги;
- 2) Эгалланган билим миқдори;
- 3) Мантиқий фикр юрита олиш салоҳияти;
- 4) Ақл ва фаҳм-фаросат даражаси;
- 5) Шайтоний таъсирдан қанчалик узоқдалиги;
- 6) Нафсидан қанчалик ғолиблиги, яъни шахсий фойдасидан қай даражада воз кеча олиши.

Қалб кучининг катта бўлиши инсонга нима учун керак ва у одамга қандай имкониятлар беради?

Кучли қалб эгаларида қуйидаги хусусиятлар пайдо бўлади:

- 1) Мабодо бошларига ташвиш тушиб қолса, уни осонлик билан бартараф этадилар;
- 2) Ишларини тўғри, беҳато бошқара оладилар;
- 3) Оилаларида тинчлик-тотувлик ҳукмрон бўлади;
- 4) Моддий томондан зорикмайдилар;
- 5) Жамиятда юксак мавқега эга бўладилар;
- 6) Одамлар уларга интиладилар, уларнинг суҳбатларини қўмсайдилар;
- 7) Ёмонлик, фалокат ва нохушликлар уларга яқинлашмайди.

Қалби кучсизлар эса ушбу салбий воқеотларга дучор бўлаверадилар:

- 1) Ўзларининг йўлларини топишга қийналадилар;
- 2) Ёмон кимсаларнинг таъсирига тез тушиб қоладилар, нотўғри йўлларга кириб, умрларини беҳуда кетказадилар;
- 3) Оилавий бахт тополмайдилар, турмушлари доимий ташвишда ва уруш-жанжалларда ўтади;
- 4) Моддий жиҳатдан қийналадилар ва ўзгаларнинг ҳақидан хазар қилмай, товламачи ва юлғич бўлиб шаклланадилар;
- 5) Пок инсонлар уларга дўст бўлмайдилар;
- 6) Фалокат ва нохушликлар уларнинг ёнида юради ва вақти келганда ҳужумга ўтади;
- 7) Қасал бўлаверадилар, ҳаётларидан кўп нолийдилар.

Шулардан хулоса чиқариб айтиш мумкинки, ҳар бир инсон ўз қалбини тўхтовсиз маънан бойитиб боравериши, илм эгаллашда давом этавериши ва покликка интилавериши лозим. Ана шундагина ўз мақсадларига ортиқча қийинчиликсиз эришади.

ҚАЛБ КЎЗИ

Айтадиларки, қалб кўзи ифодасини XIII асрда яшаган буюк Жалолиддин Румий киритган. Унинг «Кўзни юмгил, кўзга айлансин кўнгил!» ибораси оламга маълуму машхур. Файласуф ва шоир бу билан нима демоқчи? Таҳлил қилайлик.

Инсон кўзини юмди. Шунда атрофдан кўз орқали мияга келадиган информация йўқолади. Унда фақат эшитиш ва сезиш хисларигина қолади. Инсон ўз фазовий маконида аниқ йўналиш топа олмай қолади. Маълум манзилга бориши учун унга йўлбошчи керак бўлиб қолади. Агар яқинида ҳеч ким бўлмаса, нима қилиши керак? Унинг ақли бу пайтда онгга мурожаат қилади. Онгда қандай имкон бор? У вужуднинг зарарланмасли-

гига жавобгар. Шунинг учун йўқни йўндиришга уринади. Тананинг барча қисмини текшириб чиқиб, барча аъзолардан маконни ҳис қилишга чақиради. Шунда бутун вужуд, имконияти бўлмаса ҳам, атрофни кўришга ҳаракат қилади. Лекин ҳар бир аъзонинг ўз асосий функцияси бор. Улар асосий вазифаларини бажаришлари шарт. Бироқ онгнинг буйруғи туфайли маконни ҳис қилишга интиладилар. Шунда мўъжиза рўй беради.

Кўр одамларнинг маконда ҳаракат қилишларига разм солганмисиз? Уларда эшитиш қобилияти кучли ривожланган. Улар оддий одамнинг қулоғига кирмайдиган товушларни илғайдилар. Улардаги тери қатлами енгил, билинар-билинемас ҳаво ҳаракатини ҳам ҳис қилади, йўналишини белгилай ҳам олади. Кўрлардаги онг ҳар бир қўйиладиган қадамнинг бир хил бўлишини назоратга олади, одимларнинг сонини ҳеч янглишмай санайди. Қанча қадам қўйилгандан сўнг қайси томонга қанча юриш шартлигини аниқ билади. Хуллас, кўрлар таналарининг кўздан бошқа барча аъзоларига янги вазифалар бериб, маконда янглишмай ҳаракатланиш дастурини ишлаб чиқадилар ва тўлақонли яшашга интиладилар. Кўзи кўрмайдиган, аммо буюк ижодкор ёки мусиқачи бўлган кимсалар ҳақида кўп ёзилган, фильмлар ҳам ишланган. Бу ҳақда ортиқча фикр юритишга ҳожат йўқ деб ўйлайман. Фақат таъкидламоқчиманки, кўзи ожизларнинг маконни бундай ҳис қилиши асло қалб кўзи туфайли эмас. Қалб кўзи билан кўриш бутунлай бошқа ҳолат.

Энди бошқа вариантга эътибор қаратайлик.

Биз инсон қалбининг хусусиятлари билан танишдик. Унинг сифатларини англадик. Билдикки, тоза ва мусаффо қалбга шайтон ва шайтоний фикрлар яқин келолмайди. Шунинг учун ҳар бир одам ўз дилини маънан бойитиб боришга ва иблисона истаклар, нафсоний хатти-ҳаракатлар билан инфлослантирмасликка интилиб яшаши керак деган хулосага ҳам келдик. Бундай даражага етиш осон эмас, лекин мумкин. Ҳаракат қи-

линса, албатта эришилади. Бунга тарихимизда ўтган кўпдан-кўп азиз-авлиёларнинг ҳаётлари гувоҳ. Ана шундай даражадаги, ҳаттоки унга яқин инсоннинг қалби Яратган даргоҳи билан тўғридан-тўғри боғланган бўлади ва У ҳеч қачон Ўз бандасини янглиш йўлга солмайди. Бундай одам кўзи ожизлар каби тана-сидаги барча аъзоларнинг сезгирлигини ошириш шарт эмас. У, яна қайтараман, қалб софлигига эришса бўлди. Шунда унинг қалб кўзи очилади. Демак, қалби соф инсон кўзини юмиб ҳам тўғри йўл топиб юриши мумкин. Жалолиддин Румий айни шу ҳолатни назарда тутиб: «Кўзни юмгил, кўзга айлансин кўнгил!» — деган бўлса ажаб эмас.

Қалб кўзи очилган инсонда, бошқа одамлардан фарқли ўларок, унинг ўзи қутмаган, ақли бовар қилмайдиган хусусиятлар ва хислатлар пайдо бўлади. Уларнинг асосийларини санаб ўта-миз.

- 1) Кучли ва беҳато интуицияга эгалик;
- 2) Фақат тўғри қарорлар қабул қила олиш;
- 3) Ўзи учун зарур одамларни учратиш ва улар билан тил топишиб кетиш;
- 4) Ёмон, бадкирдор кимсаларга дуч келмаслик;
- 5) Ўз соҳасида улкан муваффақиятларга эриша олиш-лик, ғолиблик;
- 6) Фарзандларини ақлли ва омадли қилиб улғайтира олиш;
- 7) Барча орзу-ҳавасларига эришиб яшаш.

Ушбу хусусиятлар реал ва ҳаққонийдир.

Хулоса чиқаринг, қандай яшаган яхшироқ: Ҳеч бир зот билан хисоблашмай, ҳеч бир гуноҳдан кўркмай, тиришиб-тортишиб, юлғичлик қилиб, ҳаром бойлик топиб, касалманд бўлиб, бахтсиз фарзандлар ўстириб яшашми ёки юқорида келтирилган хусусиятларга эга ҳолда турмуш кечиришми?

Танланг. Ихтиёр ўзингизда.

ҚАЛБДАГИ ФАЙЗ

Файз иборасини кимдир аниқ тушунади, кимгадир у мавхум туюлади. Шунинг учун, аввало, бу сўзнинг мағзини чақайлик. Луғатда у қувонч бахш этувчи жозибадорлик, ўзига жалб қилишлик деб тушунтирилган. «Навоий асарлари луғати»да эса барака, мўллик, лутф-карам, инъом-эҳсон, қувонч, дил равшанлиги, баҳра деб ёзилган. Мен шахсан уни инсон кўзига кўринмайдиган илоҳий нур, илоҳий ёруғлик деб ўйлайман. Машо-йихлар эса файзни Яратган Зот томонидан тақдим этиладиган ижобий карам, кайфиятни яхшиловчи, фойдали холат дейдилар.

Ушбу изоҳларни жамлаб бир мантиқий таҳлил қилайлик ва аниқ хулосага келайлик.

Қандай инсонга атрофдагиларга қувонч бахш этувчи жозибадорлик, ўзига жалб қилишлик хос? Қандай одамда дил равшанлиги кўринади? Қандай одам билан мулоқот қилсангиз, баҳри дилингиз очилади? Кимга Яратган ижобий карамлар қилади, унинг кайфиятини яхшиловчи, буюк ишларга ундовчи илоҳий нурлар юборади? Кимларга Мавло бундай хислатларни инъом-эҳсон этади?

Бу саволларга жавоб битта: фақат софдил, гуноҳдан қўрқувчи, Яратганни рози қилишга интилувчи инсонларга! Бундай одамларнинг қалбига файз-тароват бетиним, тўхтамай ёғилиб тураверади. Уларнинг атрофида бир неча метрлик радиусда файз майдони пайдо бўлади. Уларга яқинлашганлар ушбу майдон қувватидан баҳра оладилар. Кайфиятлари яхшиланади, дилларидаги чиркин фикрлар қайларгадир кетади. Қўпчилик мазкур инсон кўзига кўринмас энергетикадан баҳраманд бўлиш учун беихтиёр шундай қалби файзга тўла одамга яқин бўлишни истайверади. Унинг ҳар бир сўзига диққат билан қулоқ солади. Шунинг учун қалби файзга тўла инсон ҳамиша оммани ўзига

жалб қилиб келган, орқасидан эргаштириб буюк ишлар сари ундаган.

Қалбнинг файзли бўлиши мана шундай қудратли кучга эга бўлишга имкон яратади.

ҚАЛБ ИРОДАСИ

Ирода нима? У маълум мақсад сари интилиш кучидир.

Иродали одам ўз йўлида кетаётганда турли тўсиқларга дуч келиб қолса, уларни четга суришга ҳаракат қилади ва бунга имконият топиб ниятига эришади.

Иродаси йўқ инсон эса тўсиқ олдида эсанкираб қолади, уни ошиб, айланиб ўтиш ҳамда йўқотиш мумкинлигига ишонмайди. Ўзини ожиз сезади ва ортга қайтади.

Ана шу ирода кучини онгга ва вужудга қалб беради.

Қандай қалблар ирода кучи бера олади-ю, қанақалари бунга ожиз?

Шу саволга жавоб излаймиз.

Қалбдаги ирода кучи қандай маънавий таъсирлар асосида шаклланишини кўриб чиқайлик:

- 1) Ишонч;
- 2) Чексиз муҳаббат;
- 3) Алдов қурбони бўлиш;
- 4) Яратганга мутлақ таваккал;
- 5) Қалбнинг Илохий Олий Даргоҳ билан боғлиқлик даражаси.

Инсон қандайдир бир ғояга бутун вужуди билан ишонса, уни энг эзгу ва тўғри ғоя деб билса, бу ишонч унга катта ирода кучи бахш этади. Бу куч ёрдамида ўз ғояси учун курашиб мисли кўрилмаган ютуқларга эришади.

Чексиз муҳаббат ҳам инсоннинг қалбига улкан ирода кучи беради. Улкан муҳаббат соҳиблари ҳақида жуда кўп дostonлар, қиссалар, романлар ёзилган. Улар ўз иродаларини намойиш қилиб, турли тўсиқларни енгиб мақсадларига етганлар.

Алдов қурбонига айланиш ҳам одамга яхшигина ирода кучи беради. Улар сохта ғояларга ишониб ҳаттоки жонларини ҳам қурбон қиладилар. Бундан баъзи сиёсатчилар, турли диний оқимлар ва секталар раҳнамолари, товламачи-виждонсиз кимсалар усталик билан фойдаланадилар. Алданиб қолмаслик учун, ўзгаларнинг жинойий манфаати йўлида тирик қурол бўлмаслик учун инсон кенг билимга эга бўлиши, яхши-ёмонни ажрата оладиган даражага чиқиши лозим.

«Таваккал» иборасини кўпчилик ошиқ ташлашдек амал деб тушунади. Аслида, таваккал Яратганга тўлиқ ишонган ва Унга суянган ҳолда ўз ақл-заковати билан ҳаракат қилишдир. Мана шундай таваккал қилувчилар биладиларки, орқаларида мадад берувчи илоҳий куч турибди. Шунинг учун уларнинг қалбида улкан ирода кучи пайдо бўлади ва то ғалабага қадар руҳан қўллаб туради.

ҚАЛБ СОФЛИГИГА ЭРИШИШ УСУЛЛАРИ

Биз яшаб турган жонли дунё жуда антиқа тузилган. Унинг чексиз хусусиятлари ва ажойиботлари борки, уларнинг барчасига инсон онги тўлиқ тушуниб етиши амри маҳол. Уларнинг айримларига ҳаттоки «мумкин эмас» тамғаси қўйилган. Бундан ташқари, кўп билимлар борки, уларга етишиш ман этилмаган, лекин ўрганиш осон эмас. Ҳеч ким ушбу қонуниятларни

«Мана, марҳамат!» деб ўргатолмайди. Уларни инсон ўз онги ва мантиқий мушоҳадалари орқали топиши лозим. Қалб софлигига эришиш усуллари худди шундай маънавий саъй-ҳаракатлар ва тажрибалар натижасида топилган. Улар турлича.

Назаримда, бу усулларнинг энг асосийлари қуйидагилардир:

- 1) Ҳамиша таҳоратли бўлиб юриш;
- 2) Қалб ва тил орқали тавҳид калимасини, яъни «Ла илаҳа иллаллоҳ»ни такрорлаб юриш;
- 3) Ўзгалар ҳақидан ҳазар қилиш;
- 4) Бировнинг дилини оғритмаслик;
- 5) Қибрдан сақланиш;
- 6) Яратгандан доимо рози бўлиб, тушкунликка тушмасдан яшаш;
- 7) Муқаддас қадамжоларни, азиз-авлиёларнинг мақбараларини зиёрат қилиб туриш;
- 8) Яратгандан қўрқмайдиган, Уни менсимайдиган, нопок юрадиган, ҳаромхўр ва зулмкор кимсалар билан дўст тутинмаслик.

Энди бу усулларни таҳлил қилайлик.

Инсониятга туширилган энг охириги дин одамдан тозаликни каттиқ талаб қилади. Бошқа бирорта динда эътибор берилмаган. Бошқа диндаги одамлар ювинмаган ва тоза кийимлар киймаган бўлсалар ҳам, ўз илоҳий масканларига кириб ибодат қилаверишлари мумкин. Ислом эса буни тақиқлайди. Сабаби, вужуди пок, кийимлари тоза инсон ибодатга киришар экан, Мавло ундан рози бўлади ва унинг қалбига ўз файзини киритади. Натижада қалбнинг тозаланиши осон кечади. Шунинг учун тозалик нафақат тан соғлиғи, балки қалб софлиги гарови бўлиб ҳам хизмат қилади.

Тавҳид калимасини такрор-такрор айтиб юришнинг фазилатлари ҳақида кўп ва хўб гапирилган. Рисолалар, китоблар ёзилган. Чунки «Ла илаҳа иллаллоҳ»ни қайтариш қалбни жа-

мики шайтоний истаклардан, шайтон васвасасидан тозалайди ва инсоннинг келажакка ишонч билан боқишига асос бўлиб хизмат қилади. Шайтон ҳаётни ёмонлайди, ундан вақт борида фойдаланиб қолишга, зулмга, бойлик тўплашга ундашди, умрнинг бемаънилигини тушунтиришга уринади. Яратган эса ҳаётнинг гўзал, ажойиблигини ва қайтарилмаслигини англатади, инсонни буюк ишларни бажаришга, тараққиёт учун хизмат қилишга чорлайди.

Одам зотига ҳаром ва ҳалол тушунчалари бежиз берилмаган. Яратган томонидан аниқ қилиб англатилган бу тушунчаларнинг асосида улуғ бир ҳақиқат ётибди. Маълумки, Мавло ҳар бир бандасини ўз ризқи-насибаси билан яратади. Одам ўша ризқни умри давомида меҳнати, ақл-идроки орқали топади ва ундан фойдаланади. Бу унинг ҳалол насибасидир. Аммо бунга қониқмай, ўзгаларнинг ризқини алдаш, зўравонлик, товламачилик йўллари билан олиб қўйса, у Яратганнинг ҳукмига бўйсунмаган ҳисобланади. Мавло Ўзининг Ҳукмини назарга илмаганларга қандай қарайди деб ўйлайсиз? Албатта, жазо беради ва қасос олади. Ўз Ҳукмига ҳурмат билан қараб, ўзгаларнинг ҳақидан ҳазар қилиб, ҳалол яшаганларга муҳаббат билан назар солади, уларнинг қалбини Ўз нури ва файзи билан тўлатиб туради. Бу эса ўша инсонларнинг қалби тозаланишига олиб келади.

Борлиқ бизнинг ҳар бир қадамимиздан, ҳар бир айтган сўзимиздан, хатти-ҳаракатимиздан хабардор. Айниқса, сўзларимизнинг маъноси катта аҳамиятга эга. Биз ҳатто ҳазиллашиб ҳам бошқа кимсага ёмон тилаклар билдиришимиз, қалтис сўзлар айтмаслигимиз лозим. Қай оҳангда гапирилмасин, ҳар бир ноўрин ва нотўғри сўз келгуси ҳаётимиздаги жараёнларга катта салбий таъсир кўрсатади. Мабодо кимнидир айби тўлиқ исботланмаган ҳолда айбласак, қўлимизда куч бўлса, жазола-сак, албатта ўша одамнинг дили оғрийди. Чунки ноҳақ зулмга дучор бўлмоқда. Унинг қалбидаги оху фиғон шу заҳотиёқ Ярат-

ганнинг даргоҳига бориб етади. Мутлақ Буюк Зот ожиз кимсани далил-исботсиз жазолаётган одамнинг қалбидан ўз файзини олиб қўяди, бу инсонга руҳий мададини тўхтатади. Натижада ўзганинг дилини ноўрин оғритган шахснинг қалби илоҳий ва ижобий оламдан узоқлашади. Шунинг учун ҳеч кимнинг дилини сабабсиз оғритиш керак эмас.

Мутлақ Буюк Зот ширкдан кейинги улкан гуноҳ сифатида кибрни кўрсатган. Қибр нима? У ўз шахсини бошқа одамлардан юқори тутиш, манманлик қилиш ва ожизу нотавонларни менсимаслик, уларнинг устидан қулишдир. Қалбга кириб олган кибр у ердан ҳар қандай ижобий хусусиятни, хусусан, Мавлонинг файзини ҳам суриб чиқаради. Яратган инсон учун салбий бўлган хислатга Ўз нурини ёки файзини ҳамхона қиладими? Асло йўқ! Шу боис қалб ҳамиша тоза бўлиши учун кибрнинг ҳар қандай кўринишидан фориг бўлиши даркор.

Инсон ҳаёти ҳеч қачон бир текисда кечмайди. Турли одамлар орасидаги мураккаб муносабатлар, маълум бир шахс улардан четда туришга ҳаракат қилмасин, барибир, унга ижобий ёки салбий таъсир кўрсатади. Айниқса, одам ўз ишида, оилавий ҳаётида ёки бошқа жабҳаларда муваффақиятсизликларга учраса, тушқунликка тушиб қолиши тайин. Аммо Яратганга ишонадиган одам ҳеч қачон бундай ҳолатга тушмаслиги, Унинг кўмагига умид қилиб умр кечириши лозим. Шайх Иброҳим Адҳам айтганки, инсон уч пардани кўнглидан чиқармагунча унга Ҳақ давлати эшиклари очилмайди. Биринчиси — унга бу дунёнинг ҳаммаси берилса ҳам севинмаслик, севинса у тамагирдир, у эса тилаклари ижобатидан маҳрумдир. Иккинчиси — мол-дунёни бериб, яна қайтариб олсалар, ҳайрону хафа бўлмаслик. Учинчиси — мақтасалар, талтайиб кетмаслик, ёмонласалар, қайғурмаслик. Шунинг учун бошга тушган нохушликларни Яратганнинг имтиҳони сифатида қабул қилиш, Ундан рози бўлиш ва Унинг марҳаматига тўлиқ ишонч ҳосил қилиш лозим. Бу қалбга

шайтоннинг кириб олиб ҳукмронлик қилишига монелик қиладди. Қалб софлигича қолади.

Шайх Аҳмад Ҳадравий айтган: «Мен мартабани улуғларнинг зиёратига бориш билан топдим». Азиз-авлиёлар ким бўлган? Улар ўзларининг чеккан риёзатлари, хатти-ҳаракатлари билан Яратганга жуда яқинлашган инсонлар бўлишган. Натижада Мавло уларни кароматли, ўткир нафасли қилган, Ўзининг па-ноҳида асраган ва айрим сирларини уларга очган. Шунинг учун азизлар на ҳукмдорлардан, на бой-бадавлат кимсалардан ҳайқишган. Уларнинг бирдан-бир вазифаси халқни тўғри йўлга йўналтириш бўлган. Бойлик уларни қизиқтирмаган. Азиз-авлиёларнинг оддий халқ орасидаги обрўлари, мартабалари жуда юқори бўлган. Шунинг учун вафотларидан сўнг ҳам улар алоҳида мақбараларга дафн этилганлар. Одамлар уларни зиёрат қилишда ҳикмат борлигини ҳис этиб, тез-тез қадам ранжида қилиб турганлар. Ҳозирги пайтда ҳам шундай.

Халқимизнинг чуқур маънога эга мақоллари кўр. Чунончи, «Қозонга яқин юрсанг, қораси юқади, ёмонга яқин юрсанг, балоси юқади», «Дўстинг кимлигини айт, сенинг кимлигингни айтаман» ва ҳоказо. Қалби ҳамиша соф ҳолатда бўлишини истаган одам Яратгандан кўрқмайдиган, Уни менсимайдиган, нопок юрадиган, ҳаромхўр ва зулмкор кимсалар билан дўст тутинмаслиги шарт. Чунки бундай кимсалар билан тез-тез мулоқот қилиб турадиган инсон уларнинг атрофида ғужғон ўйнаётган шайтонларнинг таъсир доирасига, истаса-истамаса, кириб қолади. Лаъин хилқатларга эса қанча инсонни ўзларига бўйин эгдирсалар, шунча яхши. Шунинг учун улар тинмай ҳаракат қилиб, васвасалар қилиб ҳар бир инсоннинг қалбига кириб олишга уринаверадилар. Натижада нопок кишилар билан ҳамтовоқ бўлиб юрганлар қандай қилиб қалбидан файз қочганини сезмай ҳам қоладилар.

«ҚАЛБИНГГА ҚУЛОҚ СОЛ!»НИНГ МАЪНОСИ НИМА?

Ҳар бир одам бу иборани эшитган. Лекин уларнинг маъносини барча бир хил тушунармикан? Келинг, бир таҳлил қилиб кўрайлик.

Биз қалб хусусиятларини кўриб чиқдик, унинг бошқа жиҳатлари билан ҳам танишдик. Қалб нега соф бўлиши лозимлигини тушундик. Ана шу билимларга асосланиб фикр юритамиз.

Инсон ўз ҳаёти мобайнида ҳар куни, балки, ҳар соат, ҳар дақиқада турли вазиятларга тушиб, тез ва аниқ қарорлар чиқаришга мажбур бўлади. Ушбу қарорлар унинг кейинги ҳаётига албатта таъсир кўрсатади. Бу таъсирнинг ижобий ёки салбий бўлиши унинг қарорлари қанчалик тўғри ёки нотўғрилигига боғлиқ. Демак, бизнинг чиқарадиган қарорларимиз ҳаётимизнинг жуда муҳим жиҳати экан.

Энди мулоҳаза қилиб кўрайлик. Қарор дилимизга қаердан келади? Уларнинг йўли бир нечта. Биринчиси — атрофимиздаги ёши биздан улуг, ҳаёт тажрибаси мавжуд одамлардан. Иккинчиси — ўз ақлий мушоҳадаларимизга ва шахсий тажрибамизга асосланган фикрлардан. Учинчиси — қалбимиздан.

Ёши улугларнинг турлилари бор. Қимлардир бутун умр китоб ўқишган, ҳаётнинг мазмуни ҳақида мушоҳада қилишган, нима яхши, нима ёмонлигини жуда яхши тушунадилар. Айримлар эса фақат «доноларча» валақлашдан нарига ўтолмайдилар, лекин ўзларини жуда ақлли, ҳаётий тажрибаларини катта ҳисоблайдилар. Аммо улардан жўяли ва тўғри фикр чиқиши жуда қийин. Шунинг учун ёши улуг экан деб дуч келган кимсанинг сўзига кириш ҳам тўғри эмас. Аввал маслаҳат бераётган шахснинг ким эканлигига эътибор бериш лозим. У жуда ақлли ва муваффақият қозонган одам сифатида ном чиқарган бўлса ҳам,

инсон барча жиҳатларни ўз шахсий тафаккури тарозусидан ўтказиши керак.

Инсоннинг шахсий тажрибаси бой бўлса, хўп-хўп, аммо бир умр мустақил фикрдан маҳрум ҳолда ўстирилган одам бўлса, нима қилади? Албатта, роса боши қотади. Янглишишдан кўрқади. Иккиланиб-иккиланиб, балки, ўзи билмай тўғри қарор чиқариб қўйиши ҳам мумкиндир. Лекин доим ҳам омадга умид қилиб бўлмайди. Шунинг учун бу вариант ҳам юз фоиз аниқ қарор чиқарилишига кафолат бермайди.

Юқоридаги икки вариантни таҳлил қилиб, улардан воз кечганимиздан сўнг «Қалбингга қулоқ сол!»га мурожаат этишга мажбурлигимизни англаймиз. Чунки ягона тўғри қарорни бизга фақат Мавло айтиши мумкин. У эса биз билан фақат қалб орқалигина алоқа қилади. Шунинг учун инсон ҳамиша ўз қалбига қулоқ солиши керак. Лекин бу пайтда қалб соф ҳолатда бўлиши талаб этилади. Акс ҳолда, шайтон бизни тесқари қарор қабул қилдириб, қаттиқ янглиштиради. Бундай ҳолатларда ўзимиз билмаган ҳолатда қалбга эмас, шайтонга қулоқ солаётган бўлиб чиқамиз. Мана шундан жуда эҳтиёт бўлишимиз лозим. Ҳақиқий қалб софлигига эришган тақдиримиздагина ҳаётимиз бахтли ва фаровон, тинч ва хотиржам ўтади.

ҚАЛБ ВА ИНСОННИНГ ТАШҚИ КЎРИНИШИ

Инсон бошқа бировни биринчи марта кўрганда, аввало, унинг ташқи қиёфасига ва кийинишига қараб баҳо беради. У ҳақда маълум тасаввурга эга бўлади. Кўпчилик ўзининг биринчи таассуротини мана бундай ифодалайди: «Истараси иссиқ экан!» ёки «Бунча сўхтаси совуқ!». Хўш, ўша инсоннинг юзида ифодаланган «иссиқлик» ва «совуқлик» нималарга боғлиқ?

Инсонда антиқа бир физиологик хусусият мавжуд. Бу хусусият нимага боғлиқлигини ҳеч бир физиолог жўяли тушунтириб беролмаган. Яъни инсон қалбининг ҳолати унинг юзида акс этиб туради. Одам бутун дунёдан норози бўлса, яқинларидан, таниш-билишларидан, ўринлими-ўринсизми, жаҳли чиқаверса, бу ҳолат унинг кўз қарашларида, мимикасида, умуман, чехрасида ифодаланади. Бундай инсоннинг юзи чиройли бўлсада, аста-секин хунуклашиб бораверади.

Мақсади ёмон кимсанинг юзидан унинг барча салбий ниятларини пайқаш мумкин. Шунга қараб сезгир одамлар ўз тадоригини кўрадилар. Яхши ниятли одамлар олдида эса бежавотир юриш мумкин.

Хуллас, қисқа қилиб айтганда, инсон қалбига ўрнашиб олган шайтон унинг кўзлари орқали мўралайди ва одамнинг юз мимикаларида ҳам ўзини намоён этиб, ёмон ниятларини ошкор қилиб туради. Бундайларнинг сўхтаси совуқ кўринади.

Аксинча, тоза қалб эгаларининг юзларида нур балқиб туради. Чунки бу кишиларнинг диллари Яратганнинг файзига тўлиқ, фариштали бўлади. Улар ҳам инсоннинг кўзларида, юз ифодаларида кўзга ташланади. Натижада ушбу одамнинг истараси иссиқ кўринади.

ҚАЛБ ВА УМР МАЗМУНИ

Авалло, «умр» ибораси маъносига эътибор қилайлик. Бундай олиб қараганда, у оддий тушунча, яъни инсоннинг туғилишидан то вафотига қадар ўтган яшаш жараёнидир. Бу жараён ҳаммада турлича кечади. Атрофга қаранг ва кузатинг. Ҳар бир одам ўзига хос. Бир-бирига ўхшайдиган одам йўқ. Ҳаттоки эгизаклар ҳам бир-бирларидан фарқ қилади.

Вояга етган инсон ўз ҳаёт йўлини танлайди. Ота-она, яқин қариндошлар ёки ёр-дўстлар яхши ниятда ижобий таъсир кўрсатишга уринадилар. Лекин танлаш, ҳал қилувчи қарорни чиқариш ҳар бир инсоннинг ўзига қолдирилган. У бир фикрга келишдан аввал ўйлаб кўради, вариантларни таққослайди ва кўпинча ўз қалби хоҳишини бажаради. Қалб қандай усулда вужуд эгасининг ақлига — онгига таъсир ўтказади? Албатта, ўз қаъридаги фойда ва фаришталар орқали ёки унга кириб олган шайтон ва ёвуз хилқатлар васвасаси остида. Натижада қалб ундови билан инсон ё ҳақ йўлга, ё ёвузлик, зулмкорлик йўлига тушади. Ушбу танлов унинг ҳаёт мазмунини ҳам белгилайди.

Энди ҳаёт мазмунига изоҳ берайлик. Бир ҳикмат бор: «Умрлар бўладики, тиригида ўликдир. Умрлар бўладики, ўлигида тирикдир!». Мана шу ҳикмат инсон умрини икки турга ажратади.

Хўш, қандай умр ўликдек? Бунга жавоб жуда оддий. Кимки бу дунёда ўзига юклатилган вазифасини бажармаётган, зулм ва ёвузликни шиор қилиб олган, ҳаром ризққа ружу қўйиб, очқўзлик билан яшаётган бўлса, унинг ҳаёт кечиришидан жамият учун бирон фойда йўқ ва у тиригида ўлик юрган кимсадир. Ўйлаб кўринг, у фарзандларига ҳаром таом едирса, ўз хатти-ҳаракатлари билан уларга ёвузликни, зулмни ўргатса, унинг хонадонида улғаяётган одамлар қандай тарбия оладилар? Улар келгусида жамият учун, Яратганнинг розилигини олиш учун бирор-бир ижобий амал қила оладиларми? Албатта, йўқ! Улар

фақат жамиятга, унинг ривожига зарар келтирувчи кимсаларга айланадилар. Шунинг учун бундайлар тирик юрган бўлсаларда, ўликдан фарқлари йўқ. Балки, ундан ҳам ёмонроқдир.

Энди вафот этган-у, аммо тирикдек инсонлар қандай бўлишини таҳлил қилайлик. Очигини айтганда, бу ҳолатни шарх-лашга ҳам ҳожат йўқ. Ҳамма бундай зотларни кўз олдига келтира олади. Лекин яна бир-икки фикр айтсак, фойдадан холи бўлмайди. Инсониятнинг турмуш тарзи кундан-кунга ривожланиб бормоқда. Ўзингизни ўраб турган фан-техника янгиликларига боқинг, яшаш шароитингизни, унинг қўламини ота-боболарингиз ҳаёт тарзи билан таққосланг — бунга тўлиқ ишонч ҳосил қиласиз. Нега ҳаёт ривожланмоқда? Бу ўз-ўзидан рўй бераптими? Йўқ! Бу инсоният меҳнатининг маҳсулидир. Жуда кўп одамларнинг ижобий меҳнатлари самараси ҳаётни борган сари яхши томонга ўзгартиряпти. Ана шу ҳормай-толмай меҳнат қилаётган кишиларнинг ўз дарғалари бор, албатта. Улар санокли. Ана ўшалар ўзларининг тоза қалблари қаъридан чиқаётган ғоялар, ундовлар асосида иш олиб боряптилар ва орқаларидан кўпчиликни эргаштириб, янги-янги марралар сари интилмоқдалар. Шундай инсонларнинг умрлари сермазмун, серқирра ва яхшиликка тўлиқдир. Улар орасидан кимдир вақти-соати етиб бу дунёни тарк этса, барибир, қилаётган ишларини давом эттирувчилар бўлади, қиёмига етмаган ғояларини амалга оширувчилар топилади. Чунки улар атрофидагиларни шу амалларга илҳомлантириб умр кечирганлар. Худди шундай зотларга нисбатан «Умрлар бўладики, ўлигида тирикдир!» иборасини қўлаш мумкин.

ҚАЛБ ВА ИНСОН ЁШИ

Нима деб ўйлайсиз, қалб ҳолати инсоннинг ёшига боғлиқми? Масалан, айтайлик, эътиқодлари, интилишлари бир хил бўлган ўттиз ёшли одам билан олтмишга кирган шахснинг қалбларида фарқ борми?

Халқимиз орасида бир гап юради: «Инсон қалби қаримайди». Ёки «Одам улғайса ҳам, унинг кўнгли ҳамиша ўша-ўшалигича қолади.» Ушбу ҳаётий ҳулосалардан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, қалб билан инсон ёши орасида боғлиқлик йўқ. Яъни одам қаригач, унинг танаси аъзолари ўз функцияларини сусайтиради, модда алмашинуви секинлашади, тана қуввати пасаяди. Қариш жараёни аста-секин, лекин бетўхтов давом этаверади, лекин қалб бунга парво қилмай, ўша-ўша орзумидларга, интилишларга лиммо-лим тураверади. Бу гап тўғрими? Кенг тарқалган айрим тушунчаларга кўра, тўғри.

Энди бунинг аксини тасаввур қилайлик. Одам йил ўтган сари улғайиб бормоқда. Ҳаётда аччиқ-чучук ҳодисаларга дуч келиб, уларни мушоҳада қилмоқда, онги ахборотга тўлмоқда. Натижада ҳаёт тажрибаси ошиб, аста-секин оқ-қорани яхшироқ танимоқда. Вужуди эса чарчаб, ҳориб, айрим аъзолари касалланиб, куч-қуввати камаймоқда. Бу жараёнларга параллель равишда қалб ҳам сўлиб, ўз қаъридан турли истак-хоҳишларни чиқариб ташламоқда ва ортиқча ҳеч қандай орзумидлар қилмаяпти. Тана қариган сари у ўзини кераксиз ҳис қилиб, ёруғ дунёни тарк этишга ҳозирлик кўрмоқда.

Шундай манзарани кўз олдингизга келтира оласизми?

Айтиш керакки, бу манзара биргина ҳолатда юзага келиши мумкин: агар инсоннинг қалбида Яратганнинг нури эмас, шайтоннинг васвасаси ҳукмрон бўлса. Иблис нафақат бандани ёмон ва гуноҳ ишларга бошлайди, балки одамнинг руҳини чўктириш-

га, умидсизлик уйғотишга, ҳаттоки ўз жонига қасд қилишга ҳам ундайверади. Унинг иши, ўз олдига қўйган вазифаси шу.

Шунинг учун мазмунли умр кечиришни истаган инсон ўз қалбини шайтондан, унинг васвасаларидан ҳимоя қилишга одатланиши зарурдир. Шунда унинг қалби ҳеч қачон қаримайди, сўнги лаҳзаларгача орзу-умидларга лиммо-лим бўлади.

ҚАЛБ ВА СЕВГИ

Севги ҳақида ёзмаган шоир ё ёзувчи топилармикан? Севги ҳақида куйламаган қўшиқчи бормикан? Севги азобини ҳис қилмаган, севги роҳатидан мастлик ҳолатига тушмаган кимсалар ўзларини ошкор қила оладиларми? Нега Яратган Зот инсон қалбида севги, ишқ, муҳаббат ҳисларини ўт олдиради? Бу ҳақда, айниқса, ёшлигида ўйламаган одам бўлмаса керак.

Энди севги ҳиссиётига фалсафий нуқтаи назардан боқайлик. Бу ҳис инсониятга зарурми? Усиз ҳам яшаса бўладими? У ҳаётда умуман йўқ деб, одамзодга ёт нарса деб тасаввур қилайлик. Шунда жамият қандай ҳолатга тушади? Одамлар орасидаги муносабатлар қай тарафга ўзгаради? Ёш йигит-қизлар муносабатлари қандай шаклга киради?

Биринчи ҳолат: Йигит қалбга чўғ ташлайдиган хуснга эга кизни кўрганда «ох!» деб юрагини ушламайди. Унда қарама-қарши жинс вакилига нисбатан фақат инстинктив интилишигина бўлади. «Объект»нинг гўзал ёки хунуклиги уни заррача қизиқтирмайди. Худди ҳайвонлардагидек ҳирсий муносабатларгина ҳукмрон бўлади. Оила қуришда муҳаббат эмас, фақат ақл ва келажакни ўйлаш аҳамият касб этади.

Иккинчи ҳолат: Шоирлар шеърларни эҳтирос билан эмас, шунчаки айрим фикрларини қофиялаштириб ёзадилар. Қўн-гил қўйган ёрларини тараннум этмайдилар, этолмайдилар ҳам. Чунки ишққа тўлиқ қалбгина ўз танлаганини ҳаяжон билан кўкларга кўтариб мақтайди, унда фақат ижобий хислатларни кўради. Насрий асарлардан ҳам ҳиссиёт кетади. Ҳеч ким ютоқиб шеър, қисса, романлар ўқимайди. Ҳаёт қандайдир тузсиз, нимадир етишмайдиган, автоматик тарзда давом этадиган жа-раён бўлиб қолади.

Учинчи ҳолат: Инсон зоти ўзига хослигини йўқотади. Робот-ларга ўхшаб дастур бўйича яшовчи жонзотга айланади. Нати-жада жамият тубдан ўзгаради. Ҳаёт умуман бошқача тусга ки-ради. Унда одамлар ўзларини қандай тутадилар, бу ҳақда фақат турли тахминлар қилиш мумкин. Шуниси аниқки, бу тахмин-ларнинг ҳеч қайсиси ҳаёт ижобий томонга бурилади деган хуло-сага олиб келмайди.

Демак, севги инсон умрига улкан мазмун бағишловчи, ҳаёт-ни ёрқин қилувчи, турли жасоратларга ундовчи, катта куч-қуд-ратга эга бўлган ҳисдир.

Энди шу ажиб туйғу — севги билан қалб қандай алоқада эканлигини, қандай қалбларга севги ташриф буюрадию қана-қаларидан қочишини кўриб чиқайлик.

Одатда, севги балоғат ёшига етган инсонлар қалбида пайдо бўлади. Нега? Сабаби оддий — севги туфайли янги авлодлар туғилади. Шунинг учун Яратган Зот вақти келганда ёшлар қал-бига севги учқунини ташлайди. Ушбу учқун алангаланиб, гу-риллаб ёнишга тушади. Ёш инсон ўз қалбини, у орқали бутун вужудини эгаллаган ҳиснинг таъсири остида танлаган жуфти томон интилади. Муҳаббат (бу сўзнинг асл маъноси одамнинг бутун борлигини эгаллаган, ҳабтига олган ҳис демақдир) ошиқ-нинг кўзини кўр, қулоғини қар қилиб қўяди. Икки томоннинг

розилиги асосида никоҳ ўқилади ва муҳаббат меваси бўлмиш фарзандлар туғилади. Кейин Мавло унинг олдига ушбу фарзандларни вояга етказиш вазифасини қўяди. Шу тариқа ҳаёт узлуксиз давом этаверади.

Бундан хулоса қилиш мумкинки, севги — илоҳий ҳис. У вужудга қалб орқали киритилади. Лекин ишқнинг учқуни барча қалбларга бирдек тушавермайди. У фақат тоза, шайтоннинг васвасаси билан ифлосланиб улгурмаган кўнгилларгагина ташриф буюради. Шунинг учун кўнгли қора кимсаларнинг севгиси пок бўлмайди, улар карама-қарши жинс вакилларига фақат хайвоний ҳирс билангина интиладилар, ўз жуфтларини инсон сифатида эмас, балки вақти-вақти билан фойдаланиб туриладиган, гапирадиган, юрадиган жонли буюм каби кўрадилар. Ёшларнинг соф севгисига раҳна солишга интилувчиларнинг, сиз бир-бирингизга муносиб эмассиз деб ҳайқирувчиларнинг, қизларини зўрлаб эрга берувчиларнинг, ўғилларини бой-бадавлат хонадондан уйлантиришга ҳаракат қилувчиларнинг аксарияти шайтоннинг йўриғида юрган, қалби турли васвасаларга тўлган кимсалардир. Бундайлар ўз хатти-ҳаракатлари учун вақти-соати келиб албатта жавоб берадилар.

ҚАЛБ ВА ҚАСБ

Ҳар бир инсоннинг бу ёруғ оламда ким бўлиши олдиндан белгиланган, унга шу йўналишда истеъдод берилган. Аммо бунини атрофдагилар билмайди. Фақат одамнинг ўзи қалби ва ақли даъвати билан аниқлаши мумкин. То қирқ ёшга тўлгунча ўзининг бу дунёдаги вазифасини аниқлаб, ўша иш билан шуғулланиб кетиш имконияти мавжуд. Агар шу ёшга қадар одам топширилган вазифани бажаришга киришмаса, умри беҳуда икир-чикирлар билан ўтиб кетади.

Шунинг учун ҳар бир инсон вояга етар-етмас бу дунёда ўзига юклатилган вазифани топишга жидду жаҳд қилиши лозим. Лекин ҳамма ҳам бундай қилолмайди. Қалби пок одам ўз вазифасини тез топиб олади. У қайси ишдан кўп пул топар эканман деб ўртаниб, ўзини гоҳ у соҳага, гоҳ бу соҳага урмайди. Қалб орқали келаётган ахборотга ишонади ва ундан унумли фойдаланади. Қимки берилган истеъдод бўйича касб танлаб, ўша йўналишда фаолият юритса, албатта катта муваффақиятларга эришади ва жамики орзу-мақсадларига етади, фарзандларини бахтли қила олади.

Нопок кимсалар эса қалблари иблис маконига айланиб қолгани учун лаъин хилқатдан тесқари, нотўғри йўлларга бошловчи хоҳиш ва истаклар ҳабтида бўладилар. Ҳаром йўллар билан мол-дунё топсалар-да, умрлари мазмунсиз ва беҳуда ўтади.

ҚАЛЬ ВА ЯҚИНЛАРГА МЕҲР

Ижтимоий мавжудот бўлган инсон ҳаётда ҳеч қачон ёлғиз яшамайди. Унинг ота-онаси, аксар ҳолларда ака-укалари, опа-сингиллари бўлади. Улғайиб, оилали бўлгач, фарзандлари туғилади. Бу инсонлар унинг яқинлари дейилади. Пайғамбаримиз ўз ҳадисларида ўз яқинларингизга меҳрибон бўлинг, ҳар қандай яхшиликни биринчи навбатда уларга қилинг деганлар. Кўпчилик бунга амал қилади. Аммо гуруч курмаксиз бўлмайди деганларидек, одамлар орасида биринчи ғазабини, биринчи қаҳрини, биринчи ёмонлигини яқинларига қилувчиларни ҳам тез-тез учратамиз. Хўш, бегоналар ва маҳалла-кўй орасида сертавозелик билан Оллоҳнинг номини тилида бетиним қайтариб юриб, дилида эса Унга ишонмайдиган, амалда Унинг айтганларининг тескарисини қилувчи бундай нусхалар қайдан пайдо бўлиб қолади? Нега улар ўз яқинларига ўта салбий муносабатда бўладилар?

Ушбу саволларга жавоб аввалги бўлимларда келтирилган сабабларга ҳамоҳангдир. Такрор деб эътироз билдирмасангиз, тушунтираман.

Қалбини тоза тутган одам онгида фақат Яратган Зот томонидан буюрилган амалларни бажариш лозимлиги ҳақидаги фикрлар уйғонади. Чунончи, ота-онанинг, опа-акаларнинг ҳурматини жойига қўйиш, ука-сингилларга, фарзандларга, жуфти ҳалоллига меҳрибон бўлиш ва х.к.

Бироқ ҳаётда кўп жоҳилликларнинг ҳам гувоҳи бўламиз. Масалан, хонадон бошлиғи ишхонасидан чарчаб, кўча-кўйда яхши-ёмон одамлар билан мулоқотда бўлиб, асаблари таранглашиб уйига қайтди. Агар унинг қалбига шайтон ҳукмронлик қилса, албатта, васваса қила бошлайди: «Хотинингга ва болаларингга яхшилаб бир бақариб ол, хумордан чиқасан! Баҳона тиқилиб ётибди! Қара, уйни чала йиғиштирибди! Қара, пишир-

ган овқатининг тузи паст! Эътибор қил, сенга ўқрайиб боқяпти!.. Тарсаки тушир, таъзирини бер — чарчоғинг чиқади!.. Отананг қариб, эсини еб қўйишибди. Ака-укаларингу опа-сингилларинг барчаси аҳмоқ! Уларни дуч келганга ёмонла! Уларнинг насиҳатига қулоқ тутма! Ўз билганингни қил. Бу дунёдаги энг доно одам ўзингсан!..» ва ҳ.к. Қалби қаъридан шайтонга жой берган кимса дарҳол ушбу васвасаларга бўйсунди ва оила-сидаги ҳаётни дўзахга айлантиради. Бу ҳолат сурункали давом этаверса, хонадон парчаланиб, жамиятда бахтсизлар сони кўпаяди. Бу эса шайтон учун айни муддао.

Агар хонадон эгаси имон-эътиқодли, покдомон инсон бўлса-чи? У ҳеч қачон уйига келиб, зулм отига минмайди. Оила даврасида хушчақчақлик билан овқатланади. Таом бемазароқ чиққан бўлса, уй ивирсиганроқ бўлса, дарҳол айюҳаннос солмайди. Кейинроқ, хотиржамлик пайтида, ётиги билан тушунтиради. Нуруний ота-онасининг насиҳатларига қулоқ тутди. Уларни жеркиб бермайди. Ака-укалари, опа-сингилларига қўлидан келганча яхшилик қилади. Уларни бир-бирига гижгижламайди. Натижада хонадон аҳли ҳаётдаги жамики орзу-хавасларига эришади.

ҚАЛБ ВА ЖАМИЯТГА МУНОСАБАТ

Жамият нима? Жамият — бу бир ҳудудда ёнма-ён ҳаёт кечириётган одамлар жамоасидир. Жамият тараққиёти жараёнида унда ўзига хос тафаккур майдони яралади. Бу майдон ўзаро муносабатларда, суҳбатларда, мулоқотларда намоён бўлади. Инсон туғилгач, ана шу тафаккур майдони ичида вояга етади, ўқийди, билим олади, дунёқараши шаклланади, касб танлайди. Шунинг учун қандай жамиятда вояга етишнинг аҳамияти жуда катта.

Шахс жамият аъзоларининг ҳар бирини таниши, билиши шарт эмас. Жамият ичида унинг доимий ёки тез-тез мулоқот қилиб турадиган маълум доираси бўлади. Ана шу доирадаги кишилар ушбу шахс ҳақида бошқаларга гапирадилар ва жамият ичида у тўғрисида маълум таассурот ҳосил қиладилар. Бундан хулоса чиқариш мумкинки, инсон жамиятга нисбатан қандай муносабатда бўлса, ундан худди шундай жавоб олади.

Фикримизни аниқроқ ифодалаш учун конкрет вазиятларни кўриб чиқайлик. Масалан, кимдир одамларга ишонмаса, уларни ёмон кўрса, дуч келган кимсадан салбий жиҳатлар ахтариб, ёмон муносабатда бўлса, ҳаммани ғийбат қилиб юрса, ҳеч кимга яхшиликни соғинмаса, зулмни одамга айлантирса, бу шахсга атрофдагининг муносабати қандай бўлади? Айримлар у билан умуман алоқа қилишмайди. Айримлар эса ундан чўчиб, мени ғийбат қилмасин, ҳаммага мени ёмонлаб, обрўйимни тўкмасин, менга зулм қилмасин деб эҳтиёткорона суҳбатлашади. Аммо асосий омманинг қалбида бундай кимсага нисбатан нафрат бўлади. Қалби пок инсонлар у билан дўстлашишни, қудандачилик ришталарини боғлашни истамайдилар. Натижада унинг фарзандлари ҳам ўз бахтини топишга қийналадилар. Ўзи

эса турли касалликларга чалинаверади. Хуллас, «Нимани эксанг — ўшани ўрасан» қондаси амалга ошади.

Бундай ҳолатларнинг барчаси қалбнинг тоза-тоза эмаслигига боғлиқ. Инсон учун энг асосийси қалб тозаллигига, унда фақат илохий нурни жамлашга интилишдир. Шунда ҳаёт ҳам гўзал бўлади, фарзандлар ҳам бахтга эришадилар.

ҚАЛБ ВА ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАР

Инсон бу ёруғ дунёда яшар экан, унинг учун энг асосий муносабатлар ўз оиласи аъзолари билан бўлган муносабатлардир. Бундан муҳими фақат Яратганга муносабатдир. Ҳадисларда бежиз такрор ва такрор айтилмаган: «Энг биринчи яхшиликни, энг биринчи ёрдамни, энг биринчи меҳрни ўз оилангиз аъзоларига кўрсатинг!». Нега Мавло оила аъзоларининг бир-бирларига меҳрибон ва ғамхўр бўлишларини истайди? Нега Энг Буюк Зот бу масалага катта эътибор билан қарайди? Хўш, бунинг сабаби нима? Таҳлил қилиб кўрайлик. Инсон кайфиятига, ишлаш қобилиятига, муваффақиятларига, ижтимоий ҳаётда эгаллайдиган ўрнига энг катта таъсир кўрсатадиган кучни албатта ўз хонадонидан олади. Оила вакиллари аҳил, иноқ бўлсалар, бир-бирларига ишонсалар, суянсалар, ҳар қандай одам ўз вазифаларига ишонч билан, ғолиблик кайфияти билан ёндашади ва албатта муваффақиятларга эришади. Бу эса жамият учун ҳам айни муддаодир. Чунки ҳар бир конкрет инсоннинг муваффақияти жамият ривожига сезиларли туртки беради.

Энди оилада тинчлик-тотувлик бўлмайдиган хонадон вакилларининг ижтимоий ҳаётини кўрайлик. Эрта тонгдан бўлар-бўлмасга бир-бирларига бақираверадиган, пичинг қилаверадиган

ган хонадон аъзолари асаблари бузилиб, нонушта ҳам қилмай ишга ёки ўқишга йўл оладилар. Ўқув масканига борган талаба асаби бузилгани боис дарсларни укмайди. Бу ҳолат сурункали давом этаверса, оладиган билимлари ўлда-жўлда бўлиб, ўқув масканидан яхши мутахассис бўлиб чиқмайди. Ёмон мутахассис эса иш фаолиятида муваффақиятларга эришмайди, ҳамиша асаби бузуқ бўлгани учун касбдошларига кўпол муомала қиладди, умумий ишга зарар етказди. Натижада жамият ривожига путур етади.

Демак, жамиятга фақат аҳил оилалар керак экан. Бундай оилалар қандай вужудга келади? Албатта, оила бошлиқларининг қалби тоза бўлса ва шайтон амрига бўйсунушмаса. Демак, биз яна ўша талабга — қалб тозалигига келдик. Умумий хулоса шуки, оила қурган одамларнинг қалби тоза бўлса, бу нафақат ўша оила, балки жамият ва инсониятнинг ҳам муваффақиятидир. Бу ҳолат тараққиёт гаровидир.

ҚАЛБ ВА ОЛАМ

Ҳар бир одамнинг табиатга, узоқ мамлакатларга, ҳали ўзи кўрмаган денгизлару океанларга, тоғларга, ўрмонларга, даладашларга шахсий муносабати мавжуд.

Кимлардир кўрмаган жойларига саёҳат қилишни истайди, ажнабий юртларга бориб, у ердаги ҳаёт билан танишишни хоҳлайди, янги танишлар ортиргиси келади.

Айримларга эса ўз уйи, ўлан тўшаги керак. У ҳеч қаёққа боришни истамайди. Ўша тоққа чиқиб ейиладиган таомни шу ерда ҳам истеъмол қилавераман дейди. Уни борлиқнинг ажиб, такрорланмас жамоли мафтун этмайди.

Бу икки хил табиатга эга одамлар нимаси билан фарқланади? Нега улар бундай?

Биринчи хил инсон ўзининг ҳар томонлама ривожланиши учун талаблардан бири вақти-вақти билан сафар қилиб туриш эканлигини чуқур тушунади. «Мусофир бўлмагунча мусулмон бўлмайсан!», «Юрган — дарё, ўтирган — бўйра!» деган ғоят маъноли мақоллар бор. Бу иборалар бежиз пайдо бўлмаган. Сафар пайтида инсон «Йўл азоби — гўр азоби» эканлигини ҳис қилади, аммо Ер юзининг янги кенгликларини, ватанидан ўзгача жойларни кўради, янги-янги одамлар билан танишади, суҳбатлашади. Бундай мулоқотлар чоғида янги ғоялар, қутилмаган фикрлар туғилиши мумкин. Булар унинг кейинги ҳаётига ижобий таъсир кўрсатади.

Иккинчи хил инсон эса ўрганган жойида яшайверади, ривожланишга интирмайди, уни ҳеч ким безовта қилмаса бўлгани. Топганига қаноат қилганча умр ўтказади. Қаноат қилмаса, қаерлардандир юлишга тиришади, ғаламисликлар қилади. Ҳаёти шу тахлит давом этаверади, то вақти-соати етиб келгунча.

Хўш, ушбу икки хил умрнинг қайси бири афзал? Мантикий фикрлаш биринчи усулдаги яшаш яхшироқ деган хулосани беради. Ана шундай турмуш кечириш асосан нимага боғлиқ? Албатта, қалб тозалигига. Ҳа, бу бобнинг мазмуни ҳам қалб ҳолатига келиб боғланыпти.

Қалби тоза инсон оламини, табиатни, борлиқни севади. Одамзод учун яратилган ушбу дунёни кузатишдан, унда сайр қилишдан, уни ўрганишдан завқ олади. Бутун вужуди билан ҳаётни севади.

Қалбига шайтон кириб олган кимса эса табиат, наботот, ҳайвонот олами ва ер юзидаги гўзал манзаралар билан умуман қизиқмайди. Уни кўпроқ ўз ковагига кириб олиб, фисқ-фужур билан шуғулланиш, ғийбат, бошқалардан айб, камчилик қиди-

риш қизиқтиради. Агар ниманидир топса, бу ҳақда айюҳаннос солиб қичқиради. Ҳаётидан, яқинларидан, бошқалардан ҳам нолийверади. Ўзининг ҳам, бошқаларнинг ҳам ҳаётини заҳарга айлантиради.

ҚАЛБ ВА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ

Ҳар бир авлоднинг вазифаси ўзидан сўнг янада ривожланган, ўқимишлироқ, билимлироқ ва келажакка катта куч билан интилувчи авлод қолдиришдир. Бу мақсадни кўпчилик ўйламайди ҳам, уни инстинктив тарзда бажаради. Юртимизда қадимдан ҳар бир оилада фарзанд тарбиясига катта эътибор берилган. Ҳар бир ота-она ўз фарзандининг келажакда обрў-эътиборга лойиқ инсон бўлишини орзу қилади. Лекин бўзчи билганини тўқийди деганларидек, ҳар бир оила бошлиғи дунёга келтирган фарзандини ё ота-боболари анъаналари бўйича, ё ўзига ёққан усулда тарбиялайди.

Берилаётган тарбияга жуда кўп омиллар таъсир қилади. Биринчи омил — тарбия берувчининг ўзи қандай тарбия олганлиги. Ўзи ахлоқсиз бўлган кимса бошқаларга насиҳат қилса, умуман фойда бермайди. Ёдимда бор, йигирма йиллар аввал бир бизнесмен-ижодкор «Одобнома» рисоласини битиб, уни чиқаришга ҳаракат қилиб юрганида ҳаттоки яқин оғайнилари ҳам таажжубга тушишганди. Чунки муаллифнинг ўзи одобдан анча йироқ эди. Шунинг учун биринчи омилнинг аҳамияти жуда катта.

Иккинчи омил ёш инсонни қандай оҳангдаги гаплар билан тарбиялашдир. Мурғак онг кулолнинг лойидек гап — қандай ишлов берилса, шундай шакл олади. Халқимиз бежизга «Бола — лой, она — кулол» деган мақолни айтмаган. Баъзилар фар-

зандига фақат дўқ-пўписа, кўрқитиш ёки калтаклаш орқали тарбия бериш усулини қўллайдилар. Бироқ бу усул улғаяётган инсонни кўрқоқ, бегоналарнинг тазйиқиға чидамсиз қилиб қўйиши мумкин. Ота-онасининг калтабинлиги туфайли бундай феълға эға бўлиб қолган одам ҳаётда катта муваффақиятларға эришиши даргумон. Шунинг учун фарзандини интилувчан ва ботир қилиб тарбиялаш мурғак онгда мутеликни шакллантиришдан кўра анча яхшироқ. Кўрқитиб тарбиялаш усулини қўлловчилар асосан ўз ишининг оқибатини ўйламайдиганлар, тарбия соҳасида нўноқ ва жоҳил одамлардир.

Яна бир тарбия йўли борки, айримлар ўз фарзандларини шундай бўлишға ундайдилар. Бу айёрлик, алдамчилик, лаганбардорлик, ўзгаларни лақиллатиш каби «хислат»ларни ёш онгға жо этишдир. Бундай зотлар ўзларининг хатти-ҳаракатларини ҳаётнинг қийинчиликлардан иборатлиги, моддий етишмовчилик, «бошқани алдамасанг, ўзингни чув туширишади» каби фалсафа билан хаспўшлашади. Улар бундай «усталиклар»ни моҳирона эгаллаган кимсанинг топганлари ҳам, «муваффақиятлари» ҳам қатра-қатрадан йиғилиб, тезоқар дарёға айланиб, охир-оқибатда даҳшатли жарға оқизиб кетишини яхши англамайдилар.

Мана шу тарбия йўлларини ўз фарзандларига қўллайдиган кимсаларнинг қалбларига назар ташлайлик. Бунинг учун қандайдир фантастик қурилма шарт эмас. Икки оламнинг хусусиятларини озми-кўпми тушунадиган ва мантиқий фикр юрита оладиган инсон дарҳол англайдики, ўша кимсаларнинг қалбида ёруғлик эмас, шайтоний зулмат ҳукмрон.

Қалблари чароғон ва раҳмоний бўлган инсонлар ўз жигарбандларини мулойимлик билан, тушунтириш билан, ҳаётдаги воқеалардан ибратли ходисаларни келтириб тарбиялайдилар.

Шунинг учун тарбия жўшқин ҳаётға кадам қўяётган инсоннинг келажакдаги вазифаларини ўринлатиб бажаришиға, юк-

сак мақсадларига етишишига катта таъсир кўрсатувчи муҳим масаладир. Бу ишни пок қалб ила амалга ошириш ҳар бир ота-онанинг, бобо-бувиларнинг бурчи ҳисобланади.

ҚАЛБ ВА ДУШМАН ҲУЖУМИДАН САҚЛАНИШ

Ҳаёт ҳақиқати шуки, ҳеч бир одам душманлардан холи бўлади деб кафолатланмаган. Инсон минг эҳтиёт бўлсин, барча билан хушмуомала бўлсин, барибир, уни кўролмайдиган кимсалар топилади. Айниқса, у ўз касби бўйича илғорлардан бўлса, ортда қолаётганларнинг баъзилари ҳасад қилиб очикдан-очик душманлик йўлига ўтадилар. Уни илғорликдан тушириш, ер-парчин этиш учун турли тухматлар ёғдирадилар, тўғри гапларини бошқача талқин қилиб халойиққа ёядилар, ҳийла-найранглар ўйлаб топиб, турли тазйиқлар уюштирадилар.

Ҳаёт ана шундай, баъзан яққол кўзга ташланадиган, баъзан эса зимдан олиб бориладиган кўринмас курашлардан иборат.

Душманлик асосан икки хил бўлади:

- очикдан-очик душманлик;
- зимдан қилинадиган душманлик.

Биринчи хилининг чораси осон: унга одам ҳамиша тайёр туради, сергак бўлади. Иккинчиси эса инсонга кўп мушкулотлар туғдиради. Чунки яширин душман қандай разилликларга тайёрланаётганини ҳар доим ҳам билиб бўлмайди. У бошқа кимсаларни ҳужумга ташлаши, сиз ҳақингизда хаёлингизга ҳам келмаган тухматлар уюштириб бадном этиши ёки касб-корингизга зарар етказадиган хатти-ҳаракатлар қилиб тирикчилигингизни синдириши мумкин.

Хўш, ушбу икки хил душманликдан қандай ҳимояланиш зарур?

Биринчидан, ҳар бир инсон ўз қалбини ҳамиша тоза тутишга интилиши шарт. Тоза қалбли одамнинг атрофига ҳамиша яхши ва пок ниятли кишилар йиғилади. Кимдир ёмон ниятда унга яқинлашса, соф қалб инсон онгига эҳтиёт бўлиш зарурлиги ҳақида информация юборади. Буни баъзилар интуиция, айримлар олтинчи ҳис, бошқалар ички сезги деб атайдилар. Бундан инсон сергак тортади, ўша салбий ниятли кимсани ўзига яқинлаштирмайди, уни даврасига олмайди ва бежавотир яшайди.

Иккинчидан, инсон ўз қалбини тоза тутишга интилса ҳам, гоҳида янглишиб қолиши, хатоларга йўл қўйиши мумкин. Натижада ўзи билмаган ҳолда ён-верида ё ошкора, ё яширин душман пайдо бўлиб қолади. Бундай пайтда инсон ўша ёмон ниятли кимсадан узоқлашиши керак. У билан, унинг яқинлари, дўстлари ва гумашталари билан ҳар қандай алоқани тўхташи зарур. Шунда осойишта умр кечиради. Агар душманлик йўлига кирган одам шунда ҳам тинчимаса, узоқдан бўлса ҳам ёмонликлар уюштираверса, ўзга кимсаларни унга гижгижласа, бадном қилишга уринаверса, касб-корига зиён етказишга интилса, бошқача йўл тутиш талаб этилади. Аввало, ибодатда бўлиб, Яратгандан душманнинг шарридан паноҳ сўраш лозим. Душман шунда ҳам манфур ишларини давом эттираверса, у билан Оллоҳга таянган ҳолда курашиш лозим. Мутлақ Қудрат эгасидан мадад беришини ва зарур амалий чораларни дилига солишини сўраш керак. Қалбингиз пок бўлса, ғалаба албатта сиз томонда бўлади.

Тоза қалб ҳар қандай ғалабанинг асосидир.

ҚАЛБ ВА ТОВЛАМАЧИ, ФИРИБГАРЛАР БИЛАН МУЛОҚОТ

Жамият пайдо бўлибдики, унда турли гуруҳларга мансуб инсонлар фаолият юритади. Атрофга назар солинг, тадбиркорлар, ишчилар, давлат муассасаларида, хусусий корхоналарда хизмат қилувчилар ва ҳоказо инсонлар гуруҳларини кўрасиз. Яна шундай гуруҳлар борки, уларга мансуб кимсалар ҳалол меҳнат билан кун кўришни истамайдилар. Айримлари ўғирликни касб қилиб олишган. Вақти-вақти билан озодликларини ва жонларини хатарга қўйиб ўзгаларнинг мулкини ўзлаштириб роҳатда яшашни афзал деб биладилар. Бошқа бир қатламга эса фирибгарлик, товламачилик орқали пул топиш ёқади. Улар содда ва лақмароқ кишиларнинг ишончини қозониб, мўмайгина даромадга эга бўлишни кўзлайдилар.

Энди ўзимизга савол берайлик: «Хўш, қандай одамлар ана шу товламачилар, фирибгарлар ва муттаҳамларга «ем» бўладилар?».

Буни аниқлаш учун уларнинг иш услубини кўздан кечиришимиз. Улар, аввало, одамнинг нафсига хуш ёқадиган сўзларни айтадилар. Озгинагина харажат қилсалар, катта бойликка эга бўлишларини ишонарли равишда тасвирлаб берадилар. Агар рўпарадаги одамнинг қалби шайтон васвасасига учишга мойил бўлса, у дарҳол онгга тушунтира бошлайди: «Қара, зўр-ку! Нақадар осон! Яхши фойда қиласан. Жонинг ортиқча заҳмат чекмайди. Дарҳол рози бўл! Бор пулингни бер, кейин икки ҳисса қилиб қайтариб оласан!». Онг эса кўнгилга кириб олган иблиснинг сохта, ёлғон мантиғига лаққа тушади. «Бир балоси бўлмаса, шудгорда куйруқ на қилур?» мақоли эсига келмайди. Оқибатда чув тушиб қолаверади.

Қалб тоза бўлса, унда Яратганга ишонч-эътиқод ҳукмрон

бўлса, бундай одамни ҳеч бир товламачи алдай олмайди. Чунки қаршисида фирибгар одам турганини қалбдан ҳис қилади.

Шунинг учун қалбнинг тозалиги, унда шайтонга ўрин йўқлиги инсонни турли товламачи, фирибгар ва муттахамлардан жабр кўришдан ҳам сақлайди.

ҚАЛБ ВА СОҒЛИҚ

Соғлиқ инсон танасининг ҳолатидир. Бу ҳолатда вужуддаги барча аъзолар ўз функцияларини мўътадил бажараётган бўлади. Фаол яшаётган, касаллик нималигини ҳис қилмаган одам ҳатто ўзида қандай аъзолар мавжудлигини ҳам яхши билмайди. Бу, бир томондан, яхши, иккинчи томондан, ёмон. Чунки инсон кўпинча ушбу бебаҳо неъматнинг қадрига етмайди. Айтайлик, кўпроқ пул топиш учун кўп ишлаб, танасини ортиқча чарчатади. Кейин «дам олиш» баҳонасида спиртли ичимликлар ичади, тамаки чекади, ошқозонига меъёридан ортиқ овқат тиқиштиради. Ёки жазирама иссиқдан сақланмайди, совуқ ҳароратдан вужудини етарли асрамайди. Натижада танадаги ҳаётий жараёнлар издан чиқади. Айрим аъзолар зўриқиб ишлагани боис ўз вазифасини етарли даражада бажара олмай қолади. Бундан тананинг мўътадил ҳолати бузилади. Инсон эса тўлақонли яшашдан маҳрум бўлади. Бу айтилган зарарли омиллар бирламчидир.

Энди иккиламчи зарарли омиллар билан танишайлик. Айримлар ўзларининг таналарига жуда катта хавотир билан боқдилар. Назарларида, ҳали у ерлари, ҳали бу ерлари оғрийверади. Ваҳимага тушиб, дўхтирма-дўхтир, табибма-табиб қатнайверадилар. Турли-туман дориларни ичадилар. Қасалхонама-қасалхона юриб, даволанишдан асло тўхтамайдилар.

Шундоқ ҳам соғ вужудларини керакли-кераксиз кимёвий дориларга тўйинтирадилар ва охир-оқибатда ҳақиқий касалга чалинадилар. Қўрпа-тўшак қилиб ётиб оладилар. Яқинлари билан видолашадилар.

Учламчи зарарли омиллар алкоғолли ичимликлар ва наркотик моддалардир. Улар инсон вужудига вақтинчалик кайф, эйфория беради-ю, аммо уларнинг салбий таъсири кейин билинади. Шунинг учун бу моддаларни муттасил истеъмол қилишга ўрганиб қолган кимсалар ўз таналарини вақтидан илгари қаритадилар, бу дунёда кўп яшамай, ҳаётдан эрта кўз юмадилар.

Юқорида баён этилган уч зарарли омилнинг рўёбга чиқишида, албатта, қалбнинг таъсири катта.

Инсоннинг қалби тоза, илоҳий нурларга тўлиқ бўлса, у ўзи жойлашган танани ёмонликлардан, зарарли таъсирлардан химоя қила олади, нафс истакларига чегара қўяди. Қалб онгга билдирадики, бу ичимликлар, бу ортиқча овқатлар вужуднинг душманидир. Мантиқий фикрга асосланган онг танага зарар етказиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатларни амалга ошириш ҳақида топшириқ бермайди. Натижада инсон ўз вужудининг соғлом ҳолатини бузмайди. Бу билан Яратганнинг вазифасини тўлақонли бажариш учун ҳар қандай дақиқада тайёр бўлиб туради.

Покиза дил, шунингдек, онгни ваҳимага солмайди. «Вой, ўлиб қоласан! Вой, ётиб қоласан! Вой, тез даволан, вой, кўплаб дори ичмасанг бўлмайди! Вой, тез анави табибнинг олдига бор!» деган фикрларни уйғотмайди. Бундай ваҳимани фақат шайтонга бўйсуниб қолган қалбгина қилади.

Бундан ташқари, шайтонга ошно қалб инсонни алкоғолли ичимликлар ва наркотик моддаларни истеъмол қилишга ундайди.

Хўш, шайтанат оламига инсонни касал қилиш нимага керак? Сабаби шуки, соғлиғи йўқолган, ётиб қолган, ваҳимага тушиб

докторма-доктор, табибма-табиб югурадиган одам, пиёниста ва наркоман бўлиб қолган кимса Яратганнинг вазифаларини ба-жара олмайди, ўз яқинларини ҳам ишдан қўйиб, овораю сарсон этади, оилага келаётган маблағларни эзгу ишларга эмас, доридармонларга сарфлайди, топган-тутганини лўттибозларнинг ҳамёнига ўз қўли билан тикади. Бу билан тараққиётга маълум маънода салбий таъсир кўрсатилади. Бу эса иблис учун айни муддаодир.

Хуллас, тоза қалб соғлом тана гарови экан.

ҚАЛБ ВА МАҚСАДЛАРГА ЭРИШИШ

Хар бир инсоннинг, хаттоки болаларнинг ҳам ўз орзу-ниятлари бўлади. Чунки ҳаётни ривожлантирувчи куч инсон қалбида пайдо бўлган мақсадлардир. Агар ана шу мақсадлар бўлмаса, одам зотининг фақат инстинктлар асосида яшовчи ҳайвонлардан фарқи деярли бўлмасди.

Тасаввур қилинг, ҳеч бир инсоннинг орзу-нияти йўқ. Барча фақат инстинктлар асосида ёввойи ҳолда яшаяпти. Одамнинг ўй-хаёли — емиш топиш ва дуч келган билан қўшилишга интилиш. Рақобатчи кимсалар билан ваҳшиёна курашиш... Қўз олдингизга келдими? Аммо бизни яратган Мавлонинг нияти бундай ҳаёт эмас. У инсонни тараққиёт учун вужудга келтирган. Одам ўз онги ва қўллари билан ривожланишнинг юқори чўққиларига чиқишини истаган. Шунинг учун Энг Буюк Зот ҳар бир кишининг қалбига эзгу мақсадлар, орзулар, истаклар солади, лозим топса, бу интилишларига Мутлақ Қудрати билан ёрдам беради.

Энди мулоҳаза қилиб кўрайлик. Мавло барчанинг қалбига бир хил мақсад-ниятлар соладими? Ҳамма бир хил даражада Унинг ундовларини ҳис қила оладими?

Албатта, йўқ. Бир фикрни яна қайтараман, барча жабҳаларда тараққиёт бўлиши учун ҳар бир туғилган одамга маълум бир вазифа ва шу ишни муваффақиятли олиб бориш учун истеъдод берилади. Қалбига шу йўналишдаги мақсадлар солинади. Ушбу орзу-ниятлар инсон қалбига осонгина кириши ва вужуд эгаси уни ҳис қила олиши учун дил пок бўлиши керак. Агар қалбга шайтон ҳукмронлик қилаётган бўлса, онг илоҳий мақсадларни яхши ҳис қила олмайди. Аксинча, унга шайтон васвасалари баралла эшитилади ва уларга бўйсунган инсон эзгулик душманига айланади.

Қимки қалбини тоза тутиб, қалбида пайдо бўлаётган ниятларга эришиш учун ҳаракат қилса, унинг барча мақсадлари амалга ошади, жамики орзу-ҳавасларига эришади, ҳаттоки бу дунёнинг ўзида Яратгандан ақл бовар қилмас мукофотлар олади.

ҚАЛЬ ВА ПУЛ

Пул инсониятнинг энг муҳим ихтироларидан биридир. У одамнинг яшаш, улғайиш ва орзу-ниятларига етишиш йўлидаги асосий восита бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун бани одам ўз қўлида пулнинг етарли бўлишини истайди ва бу табиий. Лекин бу дунёдаги пул мувозанати жуда сирли. У барчага бир хил тақсимланмайди, кимларгадир кўп келади, кимларгадир кам. Шу сабаб кимлардир меҳнат қилиб, кимлардир бошқа усуллар билан кўпроқ пул топиш ниятида уринадилар. Пул икки хил йўл билан топилади.

Биринчиси — раҳмоний йўл билан ҳалол топилган пул.

Иккинчиси — шайтоний усуллар, яъни зўравонлик, товламачилик, порахўрлик ва ҳоказолар билан қўлга киритилган пул.

Ҳалол пул ўз эгасига барака келтиради, агар рўзгордан ортса, яхшиликка, савобли тадбирларга, хайр-саховатга сарф бўлади.

Ҳаром пул эса бебарака бўлади, унинг ортиқчаси ўзга одамларга ёмонлик қилишга, кеккайишга ундайди, хаттоки қутуртиради. Халқимизда шундай ибора бор: «Фалончини пул қутуртирибди!». Бу дегани, ҳаром пули кўпайган кимса атрофдагиларни менсимай қўяди, керагидан ортиқ ҳашамга берилади, пулни увол қилишнинг янги-янги усулларини ўйлаб топади.

Барча «Сенга берилган ризқни, давлатни нимага ишлатдинг?» деган саволга қандай жавоб беришни ўйлаб яшаши шарт.

Оила тебратувчи бўлмиш эркаклар қандайдир кимсалардан ортда қолмаслик ва айш-ишрат учун маблағни аямасалар, пулларни ўз фарзандлари, яқинлари эҳтиёжларига эмас, сохта обрў учун елга учирсалар, вақти-соати келганда жавобини ҳам берадилар.

Аёлларимиз ҳам «орзу-ҳавас» ниқоби билан бу соҳада жуда илғорлик қиладиларки, уларнинг тўй ва бошқа зарур маросимларни ўтказишдаги «ихтиро»ларидан ёқа ушлайсиз. Улар ўйламайдиларки, енгил уволнинг қаттиқ жавоби ҳам бор. Улардан «Ҳа, маҳалладаги хотинлар шунга ундашди ёки ҳамма шундай қилаётган экан, шу амал расм бўлибди!» қабилидаги жавоблар қабул этилмайди. Инсонга ахир фикр-мулоҳаза қилиш, тўғри қарор чиқариш учун онг ҳам берилган. Лақиллаб бировларнинг гапига кириш эмас, ақл-фаросатни ишлатиш керак.

Шу ўринда тўйнинг асл маъноси нима эканлигига назар ташлайлик. Икки ёш никоҳ ўқитиб, турмуш қурадилар. Бу ҳақда атрофдаги ёр-биродарлар, қариндош-уруғларга маълум қила-

дилар. Улар меҳмон бўлиш билан бирга қонуний никоҳга гувоҳ ҳам бўладилар. Асл маъно шу. Энди бу маросимни ўринсиз даб-дабабозликка айлантирувчилар наинки ўзларини, балки бунга тақлид қилувчиларни ҳам қийин аҳволга соладилар, охиратларини барбод этадилар.

Пул билан боғлиқ яна бир қизиқарли ҳолат бор. Ҳаром маблағ муомала жараёнида айланиб, ҳалол йўл билан бошқа одамнинг ҳамёнига тушса, шу заҳоти салбий жиҳатларини йўқотиб, дарҳол ижобий хусусиятларга эга бўлиб қолади ва эзгу ишлар учун хизмат қилишга киришади.

Хўш, бу жараён қандай рўй беради? Бу ҳолат инсоннинг қалбига боғлиқдир. Тоза инсоннинг қалби қаъридаги эзгу ишларга тўлиқ орзу-мақсадларнинг нурли майдони унинг қўлига тушган пулларга таъсир кўрсатади ва улар қисқа муддатда баракали, омад келтирувчи маблағга айланади. Аксинча, яхши хислатли пул қалби шайтонга эш кимсанинг қўлига тушса, унинг дилидаги қора ниятлар пулдаги ижобий хусусиятларини куйдириб, баракасини ўлдиради, пул ёмонликка, уволга ундовчи воситага айланади.

Ушбу мулоҳазалар қалбни тоза тутиш молиявий соҳада ҳам катта аҳамиятга эга эканлигини, унинг софлиги инсон ҳаётига ва охиратига жиддий таъсир қилишини кўрсатади.

ҚАЛБ ВА ДУОЛАР ИЖОБАТИ

Ўзбек халқида бошқалардан дуо сўраш одати бор. Айниқса, нуруний қиёфали, тоат-ибодатни канда қилмайдиган кишиларни кўпчилик хурмат қилади, улардан дуо сўрайди. Одамлар умид қиладиларки, бундай кишиларнинг илтижолари, тилаклари Яратганга тез етиб боради ва ижобат бўлади. Ҳа, аксарият ҳолларда шундай. Аммо гоҳида инсоннинг ташқи кўриниши алдамчи бўлади.

Мен ўзим бир неча йиллар илгари шундай тузоққа илиниб қолганман. Собиқ оғайним бир вилоятнинг марказий шаҳрида жойлашган катта дўкон директорига мени рўпара қилди. Бу ёши улуғ, исломий тўн кийган шахс менга жуда тақводор киши бўлиб кўринди. Унинг гап-сўзларига маҳлиё бўлиб, бу одам албатта Оллоҳдан кўрқади деган ишончда ўзим ишлаб чиқарган маҳсулотларни пулини олмасдан топширдим. Бунга собиқ оғайнимнинг у билан яхши танишлиги ҳам таъсир кўрсатди. Охиروқибатда улар мени анчагина чув туширишди. Ўша воқеадан сўнг оппоқ кийим, оқ дўппи, оқ соқол, исломий сўзлар инсоннинг қалби тозалигини билдирмаслигига ишонч ҳосил қилдим. Зеро, Шайх ибн Ато айтганки, одамнинг ташқи томони эмас, балки ботини, яъни қалби Оллоҳнинг назаргоҳидир.

Шундай сохта «нуруний» кимсалардан дуо сўрашдан наф борми? Нима деб ўйлайсиз?.. Албатта, йўқ! Яратган Зот фақат қалби тоза инсонларнинг илтижосинигина қабул қилади. Чунки дилига шайтон кириб олган шахсларнинг ўзлари Яратганнинг буйруқларига бўйсунмас эканлар, нечун Мавло уларнинг илтижоларига қулоқ тутиб, тилакларини ижобат этсин? Умуман олганда, Оллоҳ барчанинг, хусусан, шайтонийларнинг ҳам ни-доларини эшитади, лекин уларга парво қилмайди.

Шунинг учун ҳар бир одам кимдандир дуо сўрашдан олдин унинг қандай кимса эканлигини яхши билиши лозим. Фақат ва

фақат қалби пок инсонлардангина дуо сўраш керак. «Олтин олма, дуо ол, дуо олтин эмасми?» ибораси шу ҳолатдагина кучга киради.

ҚАЛЬ ВА ШОКИРЛИҚ-НОШУҚУРЛИК

Ҳозирги пайтда ҳаммага эътиқод эркинлиги берилган. Аксарият инсонлар Яратганга имон келтирган. Уларнинг кўпчилиги намоз ҳам ўқийди, рўза ҳам тутади, закот ҳам беради, Ҳажга ҳам боради. Лекин айримларининг юриш-туришига, гап-сўзларига эътибор қилсангиз, улар ўз ҳаётларидан, турли воқеалардан, атрофидаги одамлардан, ҳаттоки яқинларидан ҳам нолийверишларини кўрасиз. Ижобий ҳодисалардан ҳам албатта «хато», «мусибатли» ҳолатлар ахтариб топадилар, салбий башоратлар, нохуш тахминлар ва ёмон ниятлар қиладилар. Бундай кимсаларнинг ёнида ўтирганлар беихтиёр унга қўшилиб бош ликиллатадилар. Даврада бирор хушёрроқ ва дадилроқ одам бўлса, унга танбеҳ бериши мумкин: «Оғайни, яхши ният — ярим мол дейдилар. Кўп ҳаммадан норози бўлаверма!». Лекин кўпинча, андиша қилибми, ҳеч ким бундайларга индамайди. Натижада улар ўз нолишларини ва ҳасадларини дуч келган жойда баён этаверадилар.

Хўш, нега улар шундай?

Ҳаётда юқорида тасвирланган кимсаларнинг акси бўлган кишилар ҳам мавжуд. Улар ўзларини ўраб турган реалликни қандай бўлса, шундай қабул қиладилар. Тақдирларидан нолимайдилар. Ижобий ҳодисалардан, у ҳатто бегона кишиларнинг ҳаётида юз берган бўлса-да, албатта қувонадилар. Ғайирлик уларга ёт. Тақдирларидан асло нолимайдилар. Бошларига мушкул иш тушса, «Вой, энди нима бўлади?!» — деб айюҳаннос

солмайдилар. Балки, келгуси муваффақиятларнинг калити шу муаммо ечимидадир деган хаёлда ақлларини ишлатадилар, тажрибали одамлар билан гаплашиб, Яратгандан мадад сўраб, зарур хатти-харакатлар билан бу мушкул масалани ҳал этадилар, ғалабага эришадилар.

Хўш, нега улар бундайлар?

Биз юқорида тасвирлаган икки хил одам кўз олдингизга келдими? Уларнинг фарқи нимада?

Биринчи хил инсонни таҳлил қилайлик. У ҳаётидан норози, ҳеч ким ва ҳеч бир ҳодиса унга ёқмайди. Унинг онги, диққат-эътибори ўзининг ва атрофидагиларнинг турмушидан айблар, нохушликлар қидиришга мослашган. Ким, қандай фалсафа уни бундай ҳаёт кечиришга мажбур қилмоқда? Унинг бундайлигидан ким манфаатдор?

Ўйлаб кўрайлик. Яратганми? Асло йўқ. Мутлақ Буюк Зот инсоннинг тинч ҳаёт кечириб, ўз вазифасини сидқидилдан бажариб, жамият ривожланишига ҳисса қўшишини истайди. Чекка-чеккаларда ғийбат билан шуғулланиб, турли кишиларнинг дилига турли гулғулалар солиб юрганлардан ҳеч қачон рози бўлмайди.

Шайтонми? Ҳа, тўппа-тўғри. Лаъин хилқат бир инсоннинг бошқаларга доимо халақит қилиб, турли ўринсиз айбларга қўмилишини жуда истайди. Салбий башоратлар билан кишиларнинг кўнглига нохуш ўйлар суришга, яхши кайфиятини йўқотишга, меҳнатга муҳаббатини заифлаштиришга уринаётганларни қўллаб-қувватлайди. Чунки бу ишлар орқали софдил одамлар бошига кулфатлар туширмоқчи, оилаларни бузмоқчи, жамият ривожланишини секинлатмоқчи, тўхтатмоқчи, ҳаттоки орқага сурмоқчи бўлади. Бунинг учун турли имонсиз ёки имони бўш кимсалар қалбига кириб, васваса қўзғатади.

Демак, биз яна қалб поклиги масаласига келдик. Одам ўз қалбини тоза тутмас экан, жамият душмани сифатида ҳаёт ке-

чираверади. Софдил одамларнинг турмушига халақит бераверади. Ҳаётни ёмонлайверади. Ношукурлик қилаверади.

Ношукурларга бутун олам қувончини ҳады қилинг, бутун дунё неъматларини олдиларига тўкинг, бундан ҳам қандайдир салбий жиҳат топадилар. Мавлонинг берган неъматларига шукр қилмайдилар. Чунки уларнинг қалбларида шайтон ҳукмрон. Одатда, бундай кимсалар бу дунёдан нолиб-нолиб, атрофдагиларни қарғаб-қарғаб, фарзандларининг бахтини кўрмай ўтиб кетадилар. Ҳеч ким уларни чин дилдан яхши сўзлар билан эсламайди.

Энди иккинчи хил инсонларга назар ташлайлик.

Унда бошқача манзарага гувоҳ бўламиз. Бундай одам эл-юрт орасида ҳаётидан, узоқ-яқин кишиларидан ҳеч қачон нолимайди. Шукрини ҳам баланд овозда хўжакўрсинга эмас, дилида қилади. Чунки, айтилганидек, қалб Оллоҳнинг назаргоҳидир. Унинг бошига жафо келса ҳам, марҳамат ёғилса ҳам, Яратгандан розилигини кўнглида изҳор этади. Чунки у аниқ билади: барча марҳаматлару жафолар унинг бошига бекорга тушмаяпти. Барчасига сабр қилса, нолимай ўз вазифаларини адо этаверса, охир-оқибатда у жуда севимли бандага айланиши мумкинлигини тушунади. Барча орзу-ҳавасларига эришган, фарзандларининг бахтини, роҳатини кўрган ҳолда узоқ яшайди. Авлодлари, таниш-билишлари уни яхши сўзлар билан эслаб, Яратгандан раҳмат сўраб юрадилар.

Демак, хулоса қиламиз. Қалб тозалиги инсоннинг ҳаётига ҳам улкан таъсир кўрсатади. Ҳақиқий бахтга эришаман, фарзандларидан роҳат кўраман деган одам ҳамиша дилдан шайтонни қувиб, кўраётган ёруғ кунларига шукр қилиб яшаши лозим. Қалби дарвозасини шайтонга ланг очиб қўйган, муттасил ношукурлик қилаверадиган кимсалар эса ўзлари билмаган ҳолда умрларини ғурбатхонага айлантирадилар.

ҚАЛБ ВА БУЮКЛИК

Халқ баъзи одамларни буюк деб атайди. Нега? Чунки улар инсониятнинг тўғри ва тез ривожланиши учун улкан хизматлар қилганлар. Ҳаёт жараёнига ижобий ўзгаришлар, катта қулайликлар кирита олганлар. Буюк инсонлар ҳар соҳада бўлган. Илм-фанда, адабиёт ва санъатда, сиёсатда, жангу жадалларда, руҳий камолот оламида ва бошқа турли жабҳаларда.

Илм-фандаги ихтиролар турмушни енгиллаштиради, яшаш шароитини қулайроқ қилади. Натижада одамлар ўз вазифаларини янада яхшироқ, тўлиқроқ адо этадилар.

Адабиёт ва санъат соҳасидаги ижод маҳсуллари инсонларнинг қалбига нур бўлиб киради, диллардан хираликни, мавҳум ҳисларни қувади, яхшиликка даъват этади, тўғри йўлга солади. Натижада бу ақлий меҳнат намуналаридан илҳомланган кишилар янги-янги чўққилар сари интиладилар, ҳаётларида сезиларли ишлар қиладилар.

Сиёсат майдонига қадам қўйган буюк инсонлар ўз ватанларидаги тинчлик, осойишталикни таъминлайдилар, иқтисодий ҳолатни яхшилайдилар, ёмонлик истаётганларни, бузғунчиларни йўқотадилар, ўз халқи учун ажойиб яшаш шароитини яратадилар. Натижада одамлар ҳеч нарсадан хавотир олмай, ўз ишларини, вазифаларини бемалол бажариб яшайдилар.

Ҳарбий соҳа вакиллари эса ўз салоҳиятлари билан ватанни турли босқинчи, тажовузкор душманлардан муносиб ҳимоя қилиб, барқарорликни вужудга келтирадиларки, ҳеч бир ёвуз куч юрак ютиб бу давлатга қўз олайтиролмайди. Натижада одамлар бахтли, ширин турмуш кечириб, ўз касблари билан эмин-эркин шуғулланадилар.

Тарихдан маълумки, юртимизда инсоннинг руҳий камолотга эришиш йўлларини ишлаб чиқиш билан машғул бўлган тасаввуф вакиллари бўлган. Уларнинг ичидан ҳам шундай буюк

намояндалар чиққанки, уларнинг яратган тариқатлари ҳали-хамон бутун дунё аҳлини ҳайратга солиб, одамларга ижобий таъсир ўтказиб келмоқда.

Энди таҳлил қилиб кўрайлик. Агар ушбу буюк инсонларнинг қалбида шайтон ҳукмрон бўлса, улар шундай улугвор, инсонлар манфаатига хизмат қилувчи ишларни амалга ошира олармидилар? Қалб орқали онгга буйруқ бераётган лаъин махлук бетараф бўлиб қараб турармиди? Иблиснинг мақсади одамни тўғри йўлдан оздириш эмасми? У бу ҳақда Парвардигорнинг Ўзига ҳам айтган-ку. Демак, қалбида Яратганнинг нури бўлмаган кимса эзгу ишларга қўл уролмайди.

Ёш олим етарли билим ўргангач, фанда янгилик яратишга интилади. Унинг қалби Яратган учун очиқ бўлса, унга албатта изланаётган соҳасидаги мушкул масалани ечиш учун туртки бериладики, дарҳол муаммонинг калитини топади. Ўйлайсизки, у буни ўзи топдими? Йўқ! Унга очиқ қалби орқали керакли ва зарур ахборот жўнатилади.

Ёзувчи ёки шоирларда, умуман, ижодкорларда илҳом деган тушунча бор. Илҳом нима? У ҳам қалби очиқларга келадиган ундовдир. Ишлашга рағбатдир. Уларнинг эгаллаган билимига, фикрлаш даражасига мос келувчи ахборотдир. Дили пок, юксак билимли, касбига меҳр-муҳаббат қўйган ва фалсафий мулоҳаза юритишга мойил ижодкорлар инсонлар онг-тафаккурига катта таъсир ўтказа олувчи буюк асарлар ярата оладиларки, бунда қалб орқали келадиган кўмакларнинг ўрни беқиёсдир. Худди шунингдек, санъат соҳаси вакиллари ҳам очиқ қалблари туфайли буюк асарлар яратадилар.

Яна бир ҳолатни таъкидлашим лозимки, ижодкорларга иблис ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин. Шайтон етаклаётган ёзувчи, шоир ёки композиторлар тушкунликка, ваҳимага тўла, инсон кўнглини ҳаётдан совитадиган, ёвузликни тараннум этадиган асарлар битадилар. Уларнинг ўзларига ўхшаган хайба-

ракаллачилари бу ижод намуналарини кўкларга кўтариб мақтайдилар, одамлар онгига салбий ҳис-туйғуларни сингдиришга уринадилар. Инсон бундай асарларни умуман ўқимаслиги, кўрмаслиги ва эшитмаслиги зарур.

Сиёсат ва ҳарб соҳаларидаги одамларда ҳам шу аҳвол. Қалбига шайтон кириб олган арбоблар аввало ўзларига бойлик тўплайдилар, мамлакатни эса иқтисодий таназзулга йўналтирадидилар, халқнинг яшаш шароитини оғирлаштирадидилар, одамлар орасида тинчлик ўрната олмайдилар, душманларга қуллук қилиб, давлатга фойда келтирмайдиган битимлар тузадидилар. Ёвузларга халқни талатадидилар. Аҳоли орасидаги бузғунчиларга эътибор қилмайдилар. Ватанларини босқинчиларга топширадидилар. Бундай кимсаларнинг номи тарихга қора ҳарфлар билан битилади.

Хулоса қилсак, фақат қалбига шайтонни йўлатмаган ижодкорлар, олимлар, арбоблар ва бошқа соҳалар вакилларигина буюк ишларга қодир бўладилар. Аждодлар албатта уларнинг исми олдига буюк сифатини қўшиб айтади, улар билан фахрланади, то қиёматгача ҳақларига дуо қилади.

ҚАЛБ ВА ОХИРАТ

Оқил одамлар ёшларга доимо ўғит берадилар: «Болам, нима иш қилиш ниятида бўлсанг ҳам, аввал охиратингни ўйла!». Бу сўзларда чуқур маъно бор. Кўпчилик бу дунёда яшар экан, энг аввало, ўзининг иқтисодий аҳволи ҳақида қайғуради. Бу, бир томондан, тўғри. Чунки вужуд яшаши учун озуқа керак, ўша озуқанинг қуввати билангина ишлаш, ҳаёт кечириш мумкин. Физиологик томондан ҳар қандай егулик танага қувват беради, ҳаётни таъминлайди. Маънавий томондан эса йўқ. Ҳаром йўллар билан топилган ризқ вужудга физиологик куч берса ҳам, инсон охиратига катта салбий таъсир кўрсатади. Сабаби, Мавлонинг иродаси шундай. Қимки ўзганинг ҳақини жиғилдонига урса, ўзганинг дилини асоссиз оғритса, ундан даҳшатли қасос олинади.

Бу сўзларимга баъзилар ишонмаслиги мумкин. Чунки уларнинг қалби иблис томонидан бундай гаплар учун беркитилган. У қалб қаърига яхшилаб жойлашиб олиб, топшириқлар ва маслаҳатлар бераверади: «Бундай гаплар аҳмоқларга аталган, сен ақллисан-ку, шу яроқсиз фалсафага лақиллайсанми? Худо йўқ! Қим Уни кўрган? Охират йўқ! Ҳеч қандай жазо йўқ! Ўлганингдан сўнг ҳеч нарсани билмайсан ва сезмайсан. Яшаб қол бир марта келинадиган дунёда!».

Мен бундайларга биргина савол бераман: «Гапларинг тўғри бўлса, айт-чи, оғир касал бўлиб қолсанг ёки бошингга кулфат тушса, докторлар даволай олишмаса, ҳеч ким сенга ёрдам бермаса, тилингга кимнинг номини олиб ёлборасан?.. Мабодо: «Ё Худо! Мени қутқар, менга ёрдам бер!» — деб нолиш қилмайсанми?..»

Ўша одамлар: «Йўқ!» — деб жавоб беришса, мени ҳам, ўзларини ҳам алдаётган бўлишади.

Қалби нопок кимсалар фақат бугунги кунни ўйлашади, ўз-

лари тугул, фарзандларига ҳам ўзганинг ҳақини едиришади ва бу билан ўсиб келаётган ёш авлоднинг ҳам дилини Оллоҳ учун беркитишади. Натижада улар ҳам ўз оталарига ўхшаб шайтонга қул бўлишади. Ҳаром луқма ҳеч кимни Мавлога яқинлаштирмайди, аксинча, узоқлаштиради.

Кимки қалбини тоза тутса, унга ўзи сезмаган ҳолда ҳаром ва ёмон луқмалардан, охиратига зарар етказувчи ҳолатлардан нари туриш лозимлиги ҳақида нидолар, ундовлар келаверади. Ҳаттоки бахтсиз ҳодисалардан ҳам огоҳ этувчи фикрлар пайдо бўлади. Бундай воқеалар матбуотда жуда кўп ёзилган.

Шунинг учун қалбни тоза тутишнинг яна бир хосияти шуки, инсон беихтиёр ўз охиратининг обод бўлишини таъминлайди. Кўнгли нопок кимсалар эса охиратда ўзларидан аёвсиз ва чексиз қасос олинишига тайёр ҳолда кўз юмишлари керак. Кейинги пушаймоннинг асло фойдаси йўқ.

ҚАЛБ ВА ЖОН БЕРИШ

Анча йиллар илгари бир кинофильм кўргандим. Жуда зўр асар эмасди-ку, лекин ундаги бир персонажнинг гаплари ёдимда қолганди. «Мен нотаниш кўча-қўйларда хор-зор бўлиб эмас, ўз тўшагимда, докторлар, ҳамширалар ва фарзандларим тепамда турган ҳолда жон беришни истайман!..». Ўша даврда бу гапнинг мазмунига унча етмаган бўлсам-да, кейинчалик, тасаввуф фалсафасига қизиққанымдан сўнг унинг маъносини ангайдим. Чунки яна бир ҳаётий воқеа гувоҳи бўлдим. Кўп йиллик фаолияти давомида ҳеч бир савоб иш қилмай, фақат халққа зулм қилиб яшаган бир амалдор охир-оқибат ишдан бўшатилгач, ўз ишлари билан бегона шаҳарга бориб, ўша ердаги бозорда тўсатдан вафот этади. Уни бирон-бир киши танимайди. Одамлар махсус хизматга хабар беришгач, унинг қўл телефонидаги рақамлар орқали қариндошларини топиб, уларга хабар беришади. Фарзандлар овораю сарсон бўлиб унинг мурдасини ўз юртларига олиб кетишади.

Ҳеч ким бу дунёга устун эмас. Ҳамма бир кунмас бир кун жонини Ҳаққа топширади. Лекин барча бир хил яшамайди. Қимдир тоза қалб билан умр кечиради, кимдир ҳаёти давомида ўзгаларга, хаттоки ўз яқинларига ҳам жабр-зулм қилиш билан машғул бўлади. Бу ҳолатлар инсон жон бераётганда албатта ҳисобга олинади.

Қалби поклар тинч ва осойишта, яқинларини кўп овораю сарсон қилмай, докторма-доктор югуртирмай, турли-туман касалхоналарга қатнаттирмай, ўзлари ҳам ортиқча қийналмай бу дунёни тарк этадилар. Чунки Мавло тоза қўнгилли, севимли бандаларининг жонини қийнамай олишни буюради. Ҳаётда

бундай мисоллар жуда кўп. Халқимизда «Елдек келиб, селдек олиб кет!» деган нақл худди шу ҳолат учун айтилган.

Қалбини шайтонга уя қилиб берганлар, лаъин хилқатнинг кўрсатмаларини бекаму кўст бажарувчилар эса умрлари поёнида жуда эзиладилар, тузалмас касалликларга дучор бўладилар, йиллаб тўшакда ётадилар ва ҳоказо, ва ҳоказо. Мисоллар кўп, атрофга назар ташланг. Ёки, айтганимдек, бегона жойларда, ташландиқ ерларда ўлиб кетадилар. Ушбу шароитларда жон бериш улардан олинажак қасоснинг дебочасидир. Ҳеч ким кечирилишига умид қилмасин, хомтама бўлмасин, амалидан фойдаланиб жабр-зулм қилдими, одамларни бир-бирларига гиж-гижладими, фирибгарлик билан содда одамларни лақиллатиб, улардан фойдаландими ёки қул қилиб ишлатдими, маблағини тортиб олдими — қасос ва жазо муқаррардир.

Қасос ва жазо банданинг жони олинишидан бошланади.

ХОТИМА

Ниҳоят, рисоламни тугатдим. Унинг ҳар бир сатрини қалбимга қулоқ тутган ҳолда битдим. Рисоланинг қисқароқ ва лўндароқ бўлишига эътибор қилдим. Ниятим, бу асар одамлар қалбига нурдек кирсин, нурдек порласин ва нурдек эзгуликка чорласин. Шайтондан эҳтиёт бўлишни ўргатсин. Инсонлар хато яшаётган бўлсалар, ҳаётларини яхшилик ўзанига буришсин. Умрлари ижобий воқеаларга тўла, муваффақиятларга йўғрилган бўлсин.

МУНДАРИЖА

Қалбнинг замонавий таҳлили. <i>Султонмурод Олим</i>	3
Инсон қалби нима?	7
Қалб хусусиятлари	8
Қалб дарвозаси	12
Қалб кучи	13
Қалб кўзи	14
Қалбдаги фойз	17
Қалб иродаси	18
Қалб софлигига эришиш усуллари	19
«Қалбингга қулоқ сол!»нинг маъноси нима?	24
Қалб ва инсоннинг ташқи кўриниши	26
Қалб ва умр мазмуни	27
Қалб ва инсон ёши	29
Қалб ва севги	30
Қалб ва касб	33
Қалб ва яқинларга меҳр	34
Қалб ва жамиятга муносабат	36
Қалб ва оилавий муносабатлар	37
Қалб ва олам	38
Қалб ва фарзанд тарбияси	40
Қалб ва душман ҳужумидан сақланиш	42
Қалб ва товламачи, фирибгарлар билан мулоқот	44
Қалб ва соғлиқ	45
Қалб ва мақсадларга эришиш	47
Қалб ва пул	48
Қалб ва дуолар ижобати	51
Қалб ва шокирлик-ношукурлик	52
Қалб ва буюклик	55
Қалб ва охират	59
Қалб ва жон бериш	60
Хотима	62

Адабий-бадший нашр

Озод МЎЪМИН ХЎЖА

ҚАЛБ МЎЪЖИЗАЛАРИ

Мухаррир : Абдулла ШАРОПОВ

Бадий мухаррир : Бахриддин БОЗОРОВ

Техник мухаррир : Дилшод НАЗАРОВ

Сахифаловчи : Сухроб ИБОДОВ

Мусаххих : Адолат АБДУЛЛАЕВА

9939

Теришга берилди: 16.10.2021 й.

Босишга рухсат этилди: 07.03.2022 й.

Оффсет қоғози. Қоғоз бичими: 60x84 $\frac{1}{16}$.

Оффсет босма. Ҳисоб-нашриёт т.: 14,74.

Шартли б.т.: 16,05. Адади: 1000 нусха.

Буюртма №31

«АКАДЕМНАШР» нашриётида нашрга тайёрланди ва чоп этилди.
100185, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, Сўғалли ота кўчаси, 5-уй.

Тел.: (+99899) 433-16-77

e-mail: info@akademnashr.uz

web: www.akademnashr.uz